

Af Sigmund Freud

Hæmning, symptom og angstⁱ

Oversat af Kirsten Klercke

I

I beskrivelsen af patologiske fænomener skelner vores sprogbrug mellem symptomer og hæmninger, men den tillægger ikke forskellen nogen større værdi. Vi ville næppe finde det interessen værd at afgrænse begreberne hæmning og symptom fra hinanden, hvis ikke der forekom sygdomstilfælde, hvor vi må påstå, at de kun viser hæmninger og ingen symptomer, og hvis ikke vi ønskede at vide, hvad det er betinget af.

De to er ikke vokset frem af samme jordbund. Hæmning er specielt relateret til funktion og betyder ikke nødvendigvis noget patologisk. Også en normal indskrænkning af en funktion kan man kalde hæmning. Et symptom, derimod, er et tegn på et sygeligt forløb [Vorgang]. Altså kan en hæmning også være et symptom. Sprogbrugen går da sådan til værks, at den taler om hæmning, hvor der foreligger en simpel funktionsnedsættelse, om symptom, hvor det drejer sig om en

ⁱ Oversat efter "Hemmung, Symptom und Angst" (1926), Gesammelte Werke, Bd XIV, udg. Anna Freud m.fl. Imago Publishing Co. London, 1955 (1948).

usædvanlig funktionsforandring eller en nydannelse. I mange tilfælde synes det overladt tilfældet, om man betoner den positive eller den negative side af et patologisk forløb, om man vil betegne dets udfald som symptom eller som hæmning. Alt dette er virkelig ikke interessant, og den formulering af spørgsmålet, vi er gået ud fra, viser sig lidet frugtbar.

Da hæmning begrebsligt er så intimt associeret med funktion, kan man komme på den idé at undersøge de forskellige jegfunktioner for at se på de former, deres forstyrrelse ytrer sig i ved de enkelte neurotiske affektioner. Til dette sammenlignende studium vælger vi: seksualfunktionen, spisningen, bevægelsen [Lokomotion] og erhvervsarbejdet.

a) Seksualfunktionen underkastes ganske mangfoldige forstyrrelser, hvoraf de fleste har karakter af simple hæmninger. Disse bliver sammenfattet som psykisk impotens. For at normal gennemførelse af den seksuelle funktion kan komme i stand forudsættes en meget kompliceret proces, der kan blive forstyrret på et hvilket som helst område. Hæmningens hovedformer er hos manden: tilbagetrækning fra libidoen allerede inden akten (psykisk ulyst), udeblivelse af den fysiske forberedelse (mangel på erektion), afkortelse af akten (ejaculatio præcox), der lige så vel kan beskrives som manifest symptom, forhindring af den naturlige udgang (manglende ejakulation), ikke-tilstedeværelse af den psykiske effekt (lystfornemmelse ved orgasmen). Andre forstyrrelser indtræder, når funktionen forbindes med særlige betingelser af pervers eller fetichistisk natur.

Hæmningens relation til angsten kan vanskeligt undgå vores opmærksomhed. Mange hæmninger er åbenlyst funktionsafkald, fordi udfoldelse ville afstedkomme angst. Direkte angst over for seksualfunktionen er ofte til stede hos kvinder; vi henregner denne angst til hysteri, ligesom også afværgesymptomet i form af afsky, der oprindeligt sætter ind som efterfølgende [nachträgliche] reaktion på en passivt oplevet seksualakt, og som senere optræder i forestillingen om den. Også et stort antal tvangshandlinger foregriber og forsikrer sig imod oplevelse af seksualitet; de er altså af fobisk natur.

Man kommer ikke særlig langt i forståelsen; man lægger bare mærke til, at der bliver anvendt meget forskellige fremgangsmåder for at forstyrre funktionen: Det sker ved 1) simpelthen at vende sig fra libidoen, hvilket kommer nærmest, hvad vi kalder ren hæmning, 2) for-

ringe udførelsen af funktionen, 3) besværliggøre den igennem særlige betingelser og modificere den ved afledning til andre mål, 4) hindre den ved sikkerhedsforanstaltninger, 5) afbryde den ved udvikling af angst, for så vidt det ikke mere lader sig afværge, at den indfinder sig, og endelig 6) efterfølgende reagere med protest og fornægte det skete til trods for at akten er gennemført.

(b) Den hyppigste forstyrrelse af ernæringsfunktionen er ulyst ved spisning gennem en tilbagetrækning af libidoen. Heller ikke forøgelser af spiselyst er sjældne; en spisetvang motiveres af angst for at dø af sult; det er mindre undersøgt. Som hysterisk forsvar mod spisningen kender vi opkastningssymptomet. Afvisning af spisningen som følge af angst hører til psykotiske tilstande (vrangforestilling om forgiftning).

(c) Bevægelsesmønsteret bliver hæmmet ved mange neurotiske tilstande gennem ulyst til at gå eller gennem gangbesvær. Den hysteriske hindring betjener sig af motorisk lammelse af bevægeapparatet eller skaber en speciel ophævelse af selve funktionen (abasi). Særligt karakteristiske er de former for besværliggørelse af bevægelse, der optræder ved at indskyde bestemte betingelser for den, som, hvis de ikke opfyldes, får angsten til at dukke op (fobi).

(d) Arbejdshæmningen, der som isoleret symptom så ofte bliver genstand for behandling, viser os formindsket lyst eller forringet udførelse eller reaktionsdannelser som træthed (svimmelhed, opkast), hvis arbejdet fortsat søges gennemtvunget. Hysterien gennemtvinger arbejdsstandsning ved at producere organ- og funktionslammelser, hvis tilstedeværelse er uforenelig med udførelsen af arbejdet. Tvangsneurosen forstyrrer arbejdet ved fortsatte afledningsmanøvrer eller ved tidsrøvende indskudte pauser og gentagelser.

Vi kunne udstrække denne oversigt til flere andre funktioner, men kan ikke forvente at opnå mere ved det. Vi ville ikke komme videre end til fænomenernes overflade. Lad os altså beslutte os for en opfattelse, som fratager hæmning det meste af sin gådefuldhed. Hæmningen er udtryk for en *funktionsindskrænkning af jeg'et*, der i sig selv kan have vidt forskellige årsager. Mange af mekanismerne bag funktionsafkald og dets almene tendens er velkendte.

Ved specialiserede hæmninger erkendes tendensen nemmest. Når dét at spille klaver, at skrive og selv dét at gå kan underkastes neurotiske hæmninger, viser analysen os grunden hertil: Det er en overdreven erotisering af de organer – fingre eller fødder – der er involveret i disse funktioner. Vi har helt generelt opnået den indsigt, at

et organs jegfunktion bliver skadet, hvis dets erogenitet, dets seksuelle betydning, er taget til. Det opfører sig, hvis man må vove en noget bizar sammenligning, som en kokkepige, der ikke mere vil arbejde ved komfuret, fordi husherren har indledt et kærlighedsforhold til hende. Når dét at skrive – for så vidt det består i at lade væske flyde fra et rør ud på et stykke hvidt papir - har antaget symbolsk betydning af coitus - og når dét at gå bliver en symbolsk erstatning for at træde på moder jords krop, undlades begge dele – at skrive og at gå, fordi det så er som om man ville udføre den forbudte seksuelle handling. Jeg'et giver afkald på de funktioner, der tilkommer det, for ikke at måtte foretage en ny fortrængning, *for at undgå en konflikt med det'et*.

Andre hæmninger foregår åbenlyst i selvfafstraffelsens tjeneste. Det gælder ofte hæmninger af arbejdsaktiviteter. Jeg'et må ikke gøre visse ting, fordi de ville bringe det en nytte og fordel, som det strenge over-jeg har forbudt. Således giver jeg'et afkald på dem *for ikke at geråde i konflikt med overjeg-et*.

De mere almene hæmninger følger en anden, simpel mekanisme hos jeg'et. Når jeg'et er involveret i en særlig vanskelig psykisk opgave, som f.eks. ved sorg, ved meget stor affektundertrykkelse eller hvis det er tvunget til at holde en stadig strøm af seksuelle fantasier nede, så forarmes den energi, der står til jeg'ets rådighed, så meget, at det må indskrænke sin brug af den på mange områder på én gang. Ligesom en spekulant der har immobiliseret sine penge ved sine investeringer. Et lærerigt eksempel på en sådan intensiv almen hæmning af kort varighed kunne jeg iagttage hos en tvangsneurotiker. I situationer, som åbenlyst skulle have foranlediget et raserianfald, blev han overfaldet af en lammende træthed af en til flere dages varighed. Herfra findes en vej til at forstå den almene hæmning, der kendetegner depressionstilstande og den tungeste af dem, melankolien.

Man kan altså afsluttende sige om hæmninger, at de er indskrænkninger af jegfunktioner enten på grund af forsigtighed eller som følge af energitab. Det er nu let at indse, hvordan hæmningen adskiller sig fra symptomet. Symptomet kan ikke længere beskrives som en proces i eller gennem jeg'et.

II

Symptomdannelsens grundtræk er for længst blevet studeret og udtrykt på forhåbentlig uanfægtelig vis. Symptomet er tegn på og erstatning for en driftstilfredsstillelse, der ikke har fået afløb, et resultat af fortrængningsprocessen. Fortrængningen udgår fra jeg'et, der, even-

tuelt efter pålæg fra over-jeg'et, ikke vil være med til en driftsbesætning, der er vakt i det'et. Jeg'et opnår gennem fortrængningen, at den forestilling, der er bæreren af den ubehagelige impuls, forhindres i at blive bevidst. Analysen viser ofte, at den er forblevet opretholdt som ubevidst formation. Så langt skulle det være klart, men hurtigt dukker uløste vanskeligheder op.

Vore hidtidige beskrivelser af forløbet ved fortrængningen har eftertrykkeligt betonet følgevirkningen af at holde noget tilbage fra bevidstheden, men på andre punkter ladet en tvivl stå åben. Spørgsmålet rejser sig: Hvilken skæbne overgår den aktiverede driftsimpuls, der sigter mod tilfredsstillelse? Svaret var indirekte, det lød, at den lyst, der kunne forventes af tilfredsstillelsen, gennem fortrængningsprocessen blev forvandlet til ulyst, og så stod man med problemet om hvordan ulyst kunne være udfaldet af en driftstilfredsstillelse. Vi håber at kunne kaste lys over sagen, når vi fremsætter den hævde, at den parringsudledning, det'et intenderer, som følge af fortrængningen overhovedet ikke kommer i stand, det lykkes jeg'et at hindre eller aflede den. Så bortfalder gåden om "affektforvandlingen" ved fortrængningen. Dermed har vi imidlertid gjort jeg'et den indrømmelse, at det kan øve en meget vidtgående indflydelse på processerne i det'et, og skal lære at forstå på hvilken måde denne overraskende magtudfoldelse bliver mulig.

Jeg tror, denne indflydelse tilfalder jeg'et som følge af de tætte relationer, som det har til perceptionssystemet, og som udgør dets væsen og er grunden til dets differentiering fra det'et. Funktionen af dette system, som vi har kaldt *P-Bv*, er forbundet med fænomenet bevidsthed; det modtager ikke kun pirringer udefra, men også indefra, og i kraft af lyst-ulyst-fornemmelser, som kommer [til det] derfra, forsøger det at styre alle afløb af den sjælelige aktivitet i lystprincippets retning. Vi forestiller os gerne jeg'et som afmægtigt over for det'et, men når det modsætter sig en driftsproces i det'et, behøver det ved hjælp af lystprincippets næsten almægtige instans blot at give et *ulyst-signal* for at opnå sin hensigt. Hvis vi et øjeblik betragter denne situation isoleret, kan vi illustrere den med et eksempel fra en anden sfære. I en stat vægrer en bestemt klike sig imod en forholdsregel, som det ville være i massens interesser at vedtage. Mindretallet bemægtiger sig så pressen, bearbejder derigennem den suveræne "offentlige mening" og sætter på denne måde igennem, at den planlagte vedtagelse udebliver.

Men til dette svar knytter sig yderligere problemstillinger. Hvorfra stammer energien, der bliver anvendt til at frembringe ulystsignalet? En vej vises os af ideen om, at forsvaret mod en uønsket proces i det indre kan foregå efter samme mønster som forsvaret mod en ydre pirring; at jeg'et slår ind på samme vej, når det skal forsvare sig mod indre som mod ydre fare. Ved ydre fare foretager organismen et flugtforsøg, den trækker først besætningen bort fra sanseindtrykket af fare; senere erkender den som et mere virksomt middel at foretage visse muskelbevægelser, så oplevelsen af fare umuliggøres, også når man ikke fornægter den; altså at unddrage sig farens virkefelt. Et sådant flugtforsøg er ligeværdigt med fortrængningen. Jeg'et trækker (førbevidst) besætning ud af den driftsrepræsentant, der skal fortrænges, og anvender den til ulyst-(angst-)frisættelse. Problemet om, hvordan angsten opstår ved fortrængning, er måske ikke enkelt; man har nu nok ret til at holde fast i den idé, at jeg'et er det egentlige angststed, og at tilbagevise den tidligere opfattelse, hvorefter besætningsenergien fra den fortrængte impuls automatisk bliver forvandlet til angst. Når jeg tidligere udtrykte mig sådan, gav jeg en fænomenologisk beskrivelse, ikke en metapsykologisk fremstilling.

Af det sagte kan der udledes det nye spørgsmål om hvordan det økonomisk er muligt at et simpelt afvisnings- og afledningsforløb ved en tilbagetrækning af den førbevidste jegbesætning kan skabe ulyst eller angst, der efter vore forudsætninger kun kan være resultatet af et forøget besætning. Jeg svarer, at det ikke skal forklares økonomisk, hvordan det forårsages. Angsten bliver ikke skabt som noget nyt ved fortrængningen, men bliver reproduceret som affekttilstand ud fra et allerede foreliggende erindringsbillede. Med en videre spørgen efter oprindelsen til denne angst – som til affekterne overhovedet – forlader vi imidlertid den uomtvisteligt psykologiske grund og betræder fysiologiens grænseområde. Affekttilstandene er inkorporeret i sjælelivet som nedslag af urgamle traumatiske oplevelser og bliver vakt som erindringsymboler i tilsvarende situationer. Jeg mener, jeg ikke har uret i at sammenstille dem med de sent og individuelt erhvervede hysteriske anfald og at betragte dem som deres prototyper. Hos mennesker og hos de skabninger, de er beslægtet med, synes fødselsakten som den første individuelle angstoplevelse at forlene angstaffektens udtryk med karakteristiske træk. Men vi skal ikke overdrive denne sammenhæng og ikke i anerkendelsen af den overse, at et affektsymbol for en faresituation er en biologisk nødvendighed, der må kunne tilvejebringes ved enhver lejlighed. Jeg anser det for uberettiget at an-

tage, at der ved ethvert angstudbrud foregår noget i sjælelivet, som er lig med reproduktion af fødselssituationen. Det er ikke engang sikkert, at de hysteriske anfald, der oprindeligt er sådanne traumatiske reproduktioner, varigt beholder denne karakter.

Jeg har andetsteds udfoldet, at de fleste fortrængninger er *eftertrængninger*. De forudsætter tidligere fremkomne *Urfortrængninger*, der udøver deres dragende indflydelse på den nye situation. Endnu er alt for lidt kendt om fortrængningens baggrund og forstadier. Man kommer let i fare for at overvurdere over-jeg'ets rolle ved fortrængningen. Man kan især ikke bedømme, om ikke netop over-jeg'ets opdukken iværksætter afgrænsningen mellem urfortrængning og eftertrængning. De første – meget intensive – angstudbrud fremkommer i hvert fald før over-jeg'ets uddifferentiering. Det er helt igennem plausibelt, at kvantitative momenter som overdreven impulsstyrke og sammenbrud i pirringsbeskyttelsen er de første anledninger til urfortrængningerne.

Omtalen af pirringsbeskyttelsen formaner os – som et stikord – om at fortrængningerne optræder i to forskellige situationer, nemlig når en ubehagelig driftsimpuls bliver kaldt til live af et ydre sanseindtryk, og når den dukker op i det indre uden en sådan provokation. Vi vil senere komme tilbage til denne forskel. Der er jo kun pirringsbeskyttelse mod ydre pirring, ikke mod indre driftskrav.

Så længe vi studerer jeg'ets flugtforsøg, kommer vi ikke tæt på symptomdannelsen. Symptomet opstår ud af den driftsimpuls, fortrængningen gør afbræk i. Når jeg'et ved at gøre fordring på ulystsignalet opnår sit mål – fuldstændig at undertrykke driftsimpulsen – erfarer vi intet derom og erfarer ikke, hvordan det sker. Vi lærer det kun af tilfælde, der kan betegnes som mere eller mindre mislykkede fortrængninger.

Da fremstår det i almindelighed sådan, at driftsimpulsen til trods for fortrængningen dog har fundet en erstatning, men en stærkt forkrøblet, forskudt, hæmmet erstatning. Den giver sig heller ikke længe til kende som tilfredsstillelse. Når den er fuldført, kommer der ikke nogen lystfornemmelse – i stedet har fuldførelsen antaget karakter af tvang. I og med at tilfredsstillelsens afløb er degraderet til symptom, viser fortrængningen sin magt på endnu et punkt. Erstatningsforløbet bliver, hvor det er muligt, holdt borte fra udledning i bevægelse; også hvor det ikke lykkes, udfolder det sig i egenkroppen og må ikke gribe ud i yderverdenen; det bliver forhindret i at omsætte sig i handling. Vi forstår, at jeg'et ved fortrængningen arbejder under indflydelse af

den ydre realitet, og at jeg'et derfor afskærer følgevirkningen af erstatningsprocessen fra denne realitet.

Jeg'et behersker tilgangen til bevidstheden ligesom overgangen til handling i den ydre verden; i fortrængningen bekræfter det sin magt i begge retninger. Driftsrepræsentanten får at mærke den ene, selve driftsimpulsen den anden side af dets kraftyttring. Det er da på sin plads at stille sig det spørgsmål, hvordan denne anerkendelse af jeg'ets magt harmonerer med den beskrivelse af jeg'ets stilling, vi har fremsat i studiet *Das Ich und das Es*.ⁱⁱ Vi har dér skildret jeg'ets afhængighed af det'et og over-jeg'et, dets afmagt og angstberedskab over for begge, afsløret dets møjsommeligt opretholdte indbildskhed. Denne bedømmelse har sidenhen fundet meget stærk resonans i den psykoanalytiske litteratur. Talrige stemmer betoner indtrængende jeg'ets svaghed over for det'et, det rationelle over for det dæmoniske i os, og tenderer mod at gøre denne opfattelse til en grundpille i en psykoanalytisk "verdensanskuelse". Men afholder netop indsigten i fortrængningens virkemåde ikke analytikeren fra at tage parti på så ekstrem måde?

Jeg går overhovedet ikke ind for fabrikationen af verdensanskuelser. Dem kan man overlade til filosoferne, som sikkert og vist ikke finder livsrejsen gennemførlig uden en sådan Baedeker-guide, der giver underretning om alt. Lad os ydmygt underkaste os den foragt, hvormed filosoferne ser ned på os fra deres højere stræben. Da heller ikke vi kan fornægte vor narcissistiske stolthed, vil vi finde trøst i den betragtning, at alle disse "levhåndbøger" ["Lebensführer"] hurtigt forældes, at det netop er vores kortsigtet begrænsede arbejde med detaljen, der nødvendiggør nye oplag, og at selv de mest moderne af disse Baedekere er forsøg på at erstatte den gamle, så bekvemme og så fuldendte katekismus. Vi ved nøjagtig, hvor lidt lys videnskaben tidligere kunne kaste over denne verdens gåde; det kan al filosofernes buldren ikke ændre noget på. Kun tålmodig fortsættelse af dét arbejde, der underordner alt fordringen om evidens, kan langsomt skabe forandring. Når vandrerer synger i mørket, fornægter han sin ængstelighed, men han ser ikke af den grund mere lys.

ii [Das Ich und das Es (1923) Jeg'et og det'et i *Metapsykologi* bd. 2, udg. Ole Andkjær Olsen m.fl. Hans Reitzels Forlag, Kbh 1974]

For at vende tilbage til problemet om jeg'et: En tilsyneladende modsigelse kommer af, at vi opfatter abstraktioner for stift, og at vi løsevet betragter snart kun den ene, snart kun den anden side af et kompliceret sagforhold. Adskillelsen af jeg'et fra det'et synes at være retfærdiggjort; bestemte forhold har påtvunget os den. Men på den anden side er jeg'et identisk med det'et, det er blot en speciel uddifferentieret del af det'et. Hvis vi tankemæssigt stiller denne del over for helheden, eller en virkelig tvedeling har vist sig mellem de to, bliver jeg'ets svagheit åbenlys. Forbliver jeg'et imidlertid forbundet med det'et, uden adskillelse fra det'et, viser dets styrke sig. Tilsvarende med jeg'ets forhold til over-jeg'et; i mange situationer flyder de to sammen for os, for det meste kan vi kun adskille dem, når en spænding, en konflikt mellem dem har vist sig. Hvad angår fortrængning bliver det en afgørende kendsgerning, at jeg'et er en organisering, det'et ikke; jeg'et er netop den organiserede del af det'et. Det ville være helt uberettiget, hvis man forestillede sig, at jeg'et og det'et var som to forskellige hærlejre: Gennem fortrængningen søger jeg'et at undertrykke et stykke af det'et, nu kommer det øvrige 'det' den angrebne til hjælp og måler sin styrke med jeg'ets. Det kan ofte ske, men det er bestemt ikke fortrængningens begyndelsessituation; i reglen forbliver den driftsimpuls, der skal fortrænges, isoleret. Har fortrængningsakten vist os jeg'ets styrke, så har den dog også aflagt vidnesbyrd om dets afmagt og manglende indflydelse på det'ets enkelte driftsimpulser. For det forløb, der er blevet til symptom gennem fortrængningen, hævder nu sin eksistens uden for jegorganiseringen og sin uafhængighed af den. Og ikke kun den, også alle dens derivater nyder samme fortrinset, man kunne sige: eksterritorialitet, og hvor de associativt falder sammen med dele af jegorganiseringen, bliver det spørgsmålet, om de ikke trækker den over til sig og med denne gevinst breder sig ud på jeg'ets bekostning. En sammenligning, vi længe har været fortrolige med, betragter symptomet som et fremmedlegeme, som uophørligt opretholder parrings- og reaktionsforekomster i det væv, som det har indlejret sig i. Det forekommer ganske vist, at forsvarskampen mod den uønskede driftsimpuls er afsluttet gennem symptomdannelsen; så vidt vi kan se, er dette først muligt ved den hysteriske konversion, men i reglen er forløbet et andet; efter den første fortrængningsakt følger et langstrakt og aldrig færdiggjort efterspil, kampen mod driftsimpulsen finder sin fortsættelse i kampen mod symptomet.

Denne sekundære forsvarskamp viser os to ansigter – med modsigende udtryk. På den ene side nødsages jeg'et af sin natur til at foretage sig noget, vi må anse for at være genoprettelses- eller forsoningsforsøg. Jeg'et er en organisering, det hviler på den frie udveksling og muligheden af gensidig indflydelse imellem alle dets bestanddele, dets afseksualiserede energi bekendtgør sin afstamning i selve sin stræben efter binding og skabelse af enhed, og dets tvangsmæssige stræben efter syntese tager altid mere til, jo kraftigere jeg'et udvikler sig. Således bliver det forståeligt, at jeg'et også forsøger at ophæve symptomet fremmedhed og isolering, idet det udnytter alle muligheder for på en eller anden måde at binde det til sig og inddrage det i sin organisering. Vi ved, at en sådan bestræbelse allerede influerer på selve symptomdannelsens akt. Et klassisk eksempel på dette er de hysteriske symptomer, der er gennemskuelige som et kompromis mellem trang til tilfredsstillelse og til straf. Som opfyldelse af en fordring fra overjag'et har sådanne symptomer på forhånd del i jeg'et, mens de på den anden side henviser til det fortrængtes positioner og steder, hvor det kan bryde ind i jegorganiseringen; de er så at sige grænseposter med blandet besætning. Om alle primære hysteriske symptomer er bygget sådan op, kunne fortjene en omhyggelig undersøgelse. I det videre forløb opfører jeg'et sig, som om det blev ledt af denne overvejelse: Symptomet er der nu engang og kan ikke skaffes af vejen; nu drejer det sig om at gøre sig gode venner med situationen og drage størst mulig fordel af den. Der finder en tilpasning sted til det jegfremmede stykke inderverden, som bliver repræsenteret gennem symptomet, ligesom når jeg'et ellers almindeligvis bringer tilpasning i stand i forhold til den reale yderverden. Anledning hertil skorter det aldrig på. Symptomet eksistens kan måske bringe en vis hindring af kraften med sig, som man kan bruge til at dæmpe overjag'ets fordring eller til at tilbagevise yderverdenens krav. Så bliver symptomet lidt efter lidt betroet at gøre det ud for vigtige interesser, det opnår værdi for selvhævdelsen, vokser hele tiden mere og mere intimt sammen med jeg'et, bliver mere og mere uundværligt for det. Kun i ganske sjældne tilfælde kan inkorporationen af et fremmedlegeme gentage noget tilsvarende. Man kan også overdrive betydningen af denne sekundære tilpasning til symptomet, idet man udtrykker det som om jeg'et overhovedet kun har anskaffet sig symptomet for at nyde dets fordele. Det er i så fald lige så rigtigt eller lige så forkert, som når man forfægter dén anskuelse, at krigsinvaliden kun har ladet sit ben blive skudt af for som arbejdsfri at leve af invaliderenten.

Andre symptomformationer, tvangsneurosens og paranoiaens, får en høj værdi for jeg'et, ikke fordi de bringer det fordele, men fordi de bibringer en ellers manglende narcissistisk tilfredsstillelse. Tvangsneurotikernes systemdannelser smigrer deres egenkærlighed ved at foregøgle dem, at de som særligt renlige eller samvittighedsfulde mennesker er bedre end alle andre; paranoiaens vrangforestillinger åbner et felt, som bekræfter de syges skarpsindighed og fantasi, og ikke så let lader sig erstatte. Af alle de omtalte relationer resulterer det, der er os bekendt som neurosens (sekundære) *sygdomsgevinst*. Den kommer jeg'ets bestræbelser til hjælp, når jeg'et skal inkorporere symptomet, og forstærker symptomets fiksering. Når vi så gør forsøget på at yde jeg'et analytisk bistand i dets kamp mod symptomet, finder vi disse mæglende bindinger mellem jeg og symptom virksomt på modstandens side. Det bliver ikke gjort let for os at opløse dem. De to fremgangsmåder, som jeg'et anvender over for symptomet, står virkelig i modsætning til hinanden.

Den anden fremgangsmåde har en mindre venlig karakter, den fortsætter i fortrængningens retning. Men det ser ud til, at vi ikke må belaste jeg'et med en anklage for inkonsekvens. Jeg'et er fredsommeligt og vil gerne inkorporere symptomet, optage det i sit ensemble. Forstyrrelsen udgår fra symptomet, der som den rigtige erstatning og derivat af den fortrængte impuls viderefører dennes rolle. Kravet om tilfredsstillelse fornyes hele tiden og presser så igen jeg'et til at give ulystsignalet og sætte sig til modværge.

Den sekundære forsvarskamp mod symptomet har mangeartede former, udspiller sig på forskellige skuepladser og betjener sig af mangfoldige midler. Vi kan ikke sige meget om den, hvis ikke vi gør de enkelte tilfælde af symptomdannelse til genstand for undersøgelsen. Det vil give os anledning til at gå ind på angstens problem, som vi for længst har mærket ligesom lure i baggrunden. Det synes anbefalelsesværdigt at gå ud fra de symptomer, som den hysteriske neurose leverer; vi er endnu ikke klar til at overveje symptomdannelsens forudsætninger i tvangsneurosen, paranoiaen og andre neuroser.

IV

Lad det første tilfælde vi betragterⁱⁱⁱ være en infantil, hysterisk dyrefobi, altså f. eks. tilfældet af hestefobi hos "Lille Hans", hvis hovedtræk

iii Se "Analyse der Phobie eines fünfjährigen Knaben". [(1909) "Lille Hans: analyse af en femårig drengs fobi" udg. Ole Andkjær Olsen m.fl.

utvivlsomt er typiske. Allerede et første blik gør os klart, at forholdene i et virkelig tilfælde af neurotisk sygdom er langt mere komplicerede, end vi forventer og forestiller os, så længe vi arbejder med abstraktioner. Det kræver noget arbejde at orientere sig i, hvad der er den fortrængte impuls, hvad der er symptomerstatning og hvori fortrængningens motiv giver sig til kende.

Lille Hans vægrer sig ved at gå på gaden, fordi han har angst for hesten. Dette er råstoffet. Hvad er nu symptomet hér? Angstudviklingen, valget af angstobjektet, afkaldet på fri bevægelighed eller flere af disse muligheder på én gang? Hvor er den tilfredsstillelse, han nægter sig? Hvorfor må han nægte sig den?

Det er nærliggende at svare, at der ikke er så meget gådefuldt ved tilfældet. Den uforståelige angst for hesten er symptomet, at være ude af stand til at gå på gaden fremtræder som hæmning, en indskrænkning, som jeg'et pålægger sig selv for ikke at vække angstsymptomet. Man indser uden videre, at forklaringen af det sidste punkt er rigtig og hæmningen kan lades ude af betragtning i den videre diskussion. Men det første flygtige bekendtskab lærer os ikke engang det virkelige udtryk for det formodede symptom at kende. Når vi forhører os mere præcist, drejer det sig slet ikke om en ubestemt angst for hesten, men om en bestemt ængstelig forventning: Hesten vil bide ham. Ganske vist søger dette betydningsindhold [Inhalt] at unddrage sig bevidstheden og at erstatte det med en ubestemt fobi, hvor kun angsten og dens objekt forekommer. Er nu dette betydningsindhold måske symptomets kerne?

Vi kommer ikke et skridt videre uden at tage hele den lilles psykiske situation i betragtning, som den bliver afsløret i løbet af det analytiske arbejde. Han befinder sig i den jaloux og fjendtlige Ødipus-indstilling over for sin far, som han dog – for så vidt som moderen ikke kommer i betragtning som årsag til splittelsen – elsker hjerteligt. Altså en ambivalenskonflikt, velbegrundet kærlighed og ikke mindre berettiget had, begge dele rettet mod den samme person. Hans fobi må være et forsøg på at løse denne konflikt. Den slags ambivalenskonflikter forekommer meget hyppigt – vi kender et andet typisk udfald af dem. Dér bliver den ene af de to kæmpende impulser, i reglen den ømme [zärtliche], enormt forstærket, den anden forsvinder. Kun det overdrevne og tvangsmæssige i ømheden røber, at denne indstilling ikke er den eneste, at den bestandig er på sin post for at undertrykke

sin modpart og det lader os konstruere det forløb, som vi beskriver som fortrængning gennem *reaktionsdannelse* (i jeg'et). Tilfælde som lille Hans viser intet af en sådan reaktionsdannelse; forskellige veje kan åbenbart føre ud af en ambivalenskonflikt.

Noget andet har vi fået sikker viden om undervejs. Den driftspirring, der ligger under fortrængningen, er en fjendtlig impuls mod faderen. Analysen leverede os beviset for det, mens vi sporede oprindelsen til ideen om den bidende hest. Hans har set en hest falde om, set en legekammerat, som han har leget "hesteleg" ["Pferdl"] med, falde og slå sig. Analysen har givet os ret til at konstruere en ønskeimpuls hos Hans, der lyder: Lad faderen falde om og komme til skade ligesom hesten og kammeraten. Forbindelsen til en konkret afrejse lader formode, at ønsket om at skaffe faderen af vejen også finder mindre tilbageholdende udtryk. Men et sådant ønske er ensbetydende med intentionen om selv at skaffe faderen af vejen, Ødipus-komplekssets morderiske impuls.

Indtil videre fører der ikke nogen forbindelsesvej fra den fortrængte driftsimpuls til den erstatning, som vi antager tilstedeværende i hestefobien. Hvis vi nu forenkler lille Hans' psykiske situation, idet vi holder det infantile element og ambivalensen udenfor: Lad der være en yngre tjener i en husholdning, der er forelsket i husets frue og som kan glæde sig ved visse gunstbevisninger fra hendes side. Som resultat heraf hader han husherren, der er stærkere, og ser ham gerne skaffet ham af vejen; således er det den naturligste konsekvens af situationen, at han frygter herrens hævn, at der indfinder sig en tilstand af angst for ham, fuldstændigt ligesom lille Hans' fobi over for hesten. Det betyder, at vi ikke kan betegne selve angsten i fobien som et symptom; hvis lille Hans, der er forelsket i sin mor, udviste angst for faderen, ville vi ikke have ret til at tilskrive ham en neurose, en fobi. Vi ville have en fuldkommen begribelig affektiv reaktion foran os. Hvad der gør den til neurose, er ene og alene et andet træk, fadererstatningen i hesten. Denne forskydning producerer altså det, der fortjener navn af symptom. Det er netop denne anden mekanisme, som muliggør løsningen af ambivalenskonflikten uden hjælp fra reaktionsdannelse. Det bliver gjort muligt eller gjort nemmere af den omstændighed, at de medfødte spor af totemistisk tankegang er lette at bringe til live i denne spæde alder. Kløften mellem menneske og dyr er endnu ikke anerkendt, er utvivlsomt ikke så overbetonet som senere. Den voksne, beundrede, men også frygtede mand står stadig på linje med det store dyr, man på mange måder misunder, men også er

blevet advaret imod, fordi det kan blive farligt. Ambivalenskonflikten bliver altså ikke afgjort i selve den person, det drejer sig om; konflikten blive så at sige omgået ved at man indsætter en anden person som erstatningsobjekt for den ene af impulserne.

Så langt ser vi klart, men på et andet punkt har vores analyse af lille Hans' fobi fuldstændig skuffet os. Den forvrængning, symptomdannelsen består i, bliver slet ikke foretaget med repræsentanten (forestillingsindholdet) for den driftsimpuls, der skal fortrænges, men med noget helt forskelligt fra den, der kun svarer til en reaktion på det egentligt ubehagelige. Vores forventning blev snarere tilfredsstillet, hvis lille Hans i stedet for angst for hesten havde udviklet en tilbøjelighed til at mishandle heste, at slå dem, eller tydeligt havde kundgjort ønsket om at se dem falde om, komme til skade, eventuelt dø i kramper (spjætte med benene). Noget i den retning optræder virkelig også i løbet af analysen, men i lang tid er det ikke fremtrædende i neurosen og – underligt nok – hvis han som hovedsymptom virkelig havde udviklet en sådan fjendtlighed, bare rettet mod hesten i stedet for mod faderen, ville vi slet ikke have anset ham for at befinde sig i en neurose.

Der er altså noget, der ikke passer her, hvad enten det så er i vores opfattelse af fortrængningen eller i vores definition af et symptom. Straks falder én ting os naturligt ind: Hvis lille Hans virkelig havde vist sig at forholde sig til heste på dén måde, så havde karakteren af den anstødelige, aggressive driftsimpuls slet ikke forandret sig ved fortrængningen, det var kun dens objekt, der var blevet forvandlet.

Der er helt sikkert tilfælde af fortrængning, som ikke yder mere end dette; ved genesen til lille Hans' fobi er der imidlertid sket mere end som så. Hvor meget mere kan vi gætte os til gennem en del af en anden analyse.

Vi har allerede hørt, at lille Hans angav forestillingen om at blive bidt af hesten som sin fobis indhold. Nu har vi senere fået indblik i genesen til et andet tilfælde af dyrefobi, hvor ulven var angstdyret, også med betydning af fadererstatning^{iv}. I forbindelse med en drøm, som analysen kunne gøre gennemskuelig, udviklede der sig hos en dreng angst for at blive ædt af ulven ligesom syv små gedekid blev det i eventyret. At lille Hans' far påviseligt havde leget "hesteleg" med ham var utvivlsomt afgørende for valget af angstdyr; ligesådan havde

iv "Aus der Geschichte einer infantilen Neurose". [(1914) "Ulvemanden: af en infantil neuroses historie" udg. Ole Andkjær Olsen m.fl. Gyldendal, Kbh 1992]

faderen til min patient – en russer, der først kom i analyse, da han var i trediveerne – efterlignet ulven i legene med den lille og spøgende truet med at fortære ham. Siden da er jeg stødt på et tredje tilfælde, en ung amerikaner, hvor der ganske vist ikke blev udviklet nogen dyrefobi, men som netop derfor hjælper til forståelse af de andre tilfælde. Hans seksuelle pirring var blevet opflammet af en fantastisk børnehistorie, man læste op for ham, hvor en arabisk høvding efterstræbte en person, der bestod af spiselig substans (en *Gingerbreadman*), for at fortære ham. Han identificerede sig selv med dette spiselige menneske, høvdingen var let genkendelig som fadererstatning, og fantasien blev det første grundlag for hans autoerotiske aktivitet. Forestillingen om at blive ædt af faderen er imidlertid typisk urgammelt gods fra barndommen; analogierne til mytologien (Kronos) og dyrelivet er almindeligt bekendt.

Til trods for at det gør det lettere, er dette forestillingsindhold os så fremmedartet, at vi kun vantro tilstår barnet det. Vi ved end ikke, om det virkelig betyder det, det ser ud til at udsige, og forstår ikke, hvordan det kan blive genstand for en fobi. Den analytiske erfaring giver os ikke desto mindre de fornødne oplysninger. Den lærer os, at forestillingen om at blive ædt af faderen er en regression, et svækket udtryk for en passiv, øm impuls, der begærer at blive elsket af faderen som objekt i genitalerotikkens forstand. Når vi forfølger historien i dette tilfælde, udelukkes enhver tvivl om rigtigheden af fortolkningen. Den genitale impuls røber ganske vist ikke mere af sin ømme tendens, når den bliver udtrykt i det sprog, der stammer fra den overvundne fase mellem den orale og den sadistiske libidoorganisering. Drejer det sig i øvrigt kun om en erstatning af forestillingsrepræsentanten igennem et regressivt udtryk eller om en virkelig regressiv formindskelse af den genitalt rettede impuls i det'et? Det synes ikke at være så let at afgøre. Den russiske "Ulvemand"s sygehistorie taler ganske afgjort for den sidste, mere alvorlige mulighed, for efter en afgørende drøm opfører han sig "slem", plagsomt, sadistisk og udvikler snart efter en rigtig tvangsneurose. I hvert fald vinder vi den indsigt, at fortrængningen ikke er det eneste middel, der står til rådighed for jeg'et, når det skal forsvare sig mod en ubehagelig driftsimpuls. Når det lykkes jeg'et at bringe driften til regression, har det i grunden gjort et større indgreb mod driften, end det havde været muligt gennem fortrængningen. Ganske vist efterfølges den fremtvungne regression så undertiden af fortrængning.

Sagforholdet hos Ulvemanden og det mere enkle hos lille Hans ansporer til mangfoldige overvejelser, men vi vinder allerede nu to uventede indsigter. Der er ingen tvivl om, at den fortrængte driftsimpuls i begge disse fobier er fjendtlig mod faderen. Man kan sige, den bliver fortrængt ved en proces, hvor den forvandles til sin modsætning; i stedet for aggression mod faderen optræder faderens aggression – hævnen – mod ens egen person. Da en sådan aggression i forvejen har rod i den sadistiske libidofase, behøver den kun en vis formindskelse for at blive reduceret til det orale stade. Den er hos Hans antydet som at blive bidt, mens den hos russeren er voldsomt fremstillet som at blive ædt op. Men desuden beviser analysen hinsides enhver tvivl, at en anden driftsimpuls samtidig er underlagt fortrængningen, den modsatrettede ømme, passive dragning mod faderen, der allerede har nået den genitale (falliske) libidoorganisering. Den sidste synes endda at være mere betydningsfuld for fortrængningens slutresultat, den erfarer en mere vidtgående regression og indeholder den dominerende indflydelse på fobiens indhold. Hvor vi altså kun har eftersporet én driftsfortrængning, må vi anerkende et sammenfald af to sådanne forløb; de to berørte driftsimpulser – sadistisk aggression mod faderen og øm, passiv indstilling til ham – danner et modsætningspar, ja mere end dét: Når vi virkelig vurderer lille Hans' historie, erkender vi, at gennem dannelsen af hans fobi er den ømme objektbesætning af moderen, som fobiens indhold intet røber af, også blevet ophævet. Det drejer sig hos Hans – hos russeren er det meget mindre tydeligt – om en fortrængningsproces, som angår næsten alle Ødipus-kompleksets komponenter, den fjendtlige såvel som den ømme impuls mod faderen og den ømme for moderen.

Det er uønskede komplikationer for os, som kun ville studere enkle tilfælde af symptomdannelse i forhold til fortrængning og i denne hensigt vendte os mod de tidligste og tilsyneladende mest gennemsigtige neuroser i barndommen. I stedet for en enkelt fortrængning fandt vi en hob af dem og derudover fik vi med regressionen at gøre. Måske har vi øget forvirringen ved fuldstændig at ville skære de to disponible analyser af dyrefobier – Lille Hans' og Ulvemandens - over én kam. Nu virker visse forskelle mellem de to påfaldende. Kun om lille Hans kan man med bestemthed sige, at han gennem fobien gør det af med de to hovedimpulser i Ødipus-komplekset, den aggressive mod faderen og den overkærlige mod moderen; den ømme over for faderen er utvivlsomt også til stede, den spiller en rolle ved fortrængningen af dens modsætning, men det kan hverken påvises, at den har været

stærk nok til at fremprovokere en fortrængning eller at den senere er blevet ophævet. Hans synes netop at have været en normal dreng med et såkaldt "positivt" Ødipus-kompleks. Det er muligt, at de momenter, vi savner, også har været medvirkende, men vi kan ikke påvise det, materialet selv er mangelfuldt endog for vores mest indgående analyse, vores dokumentation ufuldstændig. Ved russeren er defekten et andet sted; hans relation til det kvindelige objekt er blevet forstyrret af en tidlig forførelse, den passive, feminine side er stærkt udviklet hos ham, og analysen af hans ulvedrøm åbenbarer meget lidt intenderet aggression mod faderen og bringer det mest utvetydige bevis på, at fortrængningen angår den passive, ømme indstilling til faderen. Også her kan der være andre faktorer involveret, men de træder ikke frem. Vi tror at kende fortrængningens motor i begge tilfælde og ser dens rolle bekræftet gennem det forløb, udviklingen tager hos de to børn. Den er i begge tilfælde den samme, angsten for en truende kastration. Af kastrationsangst opgiver lille Hans aggressionen mod faderen; hans angst for, at hesten skal bide ham, kan uden videre fuldstændiggøres med, at hesten vil bide kønsorganet af ham, kastrere ham. Men også af kastrationsangst giver den lille russer afkald på ønsket om at blive elsket af faderen som seksualobjekt. Han har forstået, at en sådan relation har som forudsætning, at han ofrer sit kønsorgan, det, der adskiller ham fra kvinden. Begge udformninger af Ødipus-komplekset, det normale, aktive såvel som det omvendte forliser jo på kastrationskomplekset. Russerens angstidé, at blive ædt op af ulven, indeholder ganske vist ingen antydning af kastrationen, den har fjernet sig for langt fra den falliske fase gennem oral regression, men analysen af hans drøm overflødiggjør ethvert yderligere bevis. Det er også fortrængningens fuldstændige triumf, at fobiens ordlyd ikke længere viser tegn på kastration.

Her nu det uventede resultat: I begge tilfælde er fortrængningens motor kastrationsangsten; angstens betydningsindhold: at blive bidt af hesten og opædt af ulven, er forvrænget erstatning for betydningsindholdet: at blive kastreret af faderen. Dette indhold er egentlig det, der er blevet fortrængt. Hos russeren var det udtryk for et ønske, der ikke kunne opretholdes over for maskulinitetens protest, hos Hans udtryk for en reaktion, som forvandlede aggression til sin modsætning. Men fobiens angstaffekt, som udgør dens væsen, stammer ikke fra fortrængningsforløbet, ikke fra libidinøse besætninger af de fortrængte impulser, men fra selve det, der fortrænges; dyrefobiens angst er den uforvandlede kastrationsangst, altså en realangst, angst

for en fare, der er virkelig truende eller bliver anset for at være real. Her skaber angsten fortrængningen, ikke som jeg tidligere har ment det, fortrængningen angsten.

Det er ikke behageligt at tænke på, men det hjælper ikke at fornægte det, jeg har ofte hævdet den tese, at driftsrepræsentanten bliver forvrænget, forskudt o.l. gennem fortrængningen, driftsimpulsens libido altså forvandlet til angst. Undersøgelsen af fobierne, som først og fremmest skulle påberåbes som bevis for dette udsagn, bekræfter det imidlertid ikke, den synes endog direkte at modsige det. Dyrefobiernes angst er jeg'ets kastrationsangst, angsten i den mindre grundigt studerede agorafobi synes at være angst for en fristelse, der jo genetisk må hænge sammen med kastrationsangsten. De fleste fobier går, så vidt vi i dag kan overskue, tilbage til en sådan angst hos jeg'et for libidos krav. Imidlertid er jeg'ets angstindstilling hele tiden det primære og drivkraften bag fortrængningen. Angsten fremkommer aldrig af den fortrængte libido. Hvis jeg tidligere havde ladet mig nøje med at sige, at der indtræder et vist mål af angst efter fortrængningen i stedet for den forventede ytring af libido, så havde jeg ikke behøvet at trække noget tilbage. Beskrivelsen er rigtig, og mellem styrken af den pirring, der skal fortrænges, og intensiteten af den resulterende angst, består vel den påståede korrespondens. Men jeg tilstår, jeg troede at give mere end blot en beskrivelse, jeg antog, at jeg havde erkendt den metapsykologiske proces i en direkte omsættelse af libidoen til angst; det kan jeg altså i dag ikke længere fastholde. Tidligere kunne jeg heller ikke angive, hvordan en sådan forvandling kan finde sted.

Hvorfra skabte jeg overhovedet ideen om en sådan omsættelse? I en tid, hvor det endnu lå os meget fjernt at adskille processer i jeg'et og processer i det'et, ud fra studiet af aktualneuroserne. Jeg fandt, at bestemte seksuelle praksisformer som coitus interruptus, frustration af ophidselsen, påtvungen abstinens avler angstudbrud og et alment angstberedskab, altså altid når seksualpirring bliver hæmmet, udsat eller bortledt i sin vej mod tilfredsstillelse. Da den seksuelle spænding er udtryk for libidinøs driftsimpuls, syntes det ikke dristigt at antage, at libidoen forvandler sig til angst, når sådanne forstyrrelser indvirker. Nu er denne iagttagelse også gyldig i dag; for på den anden side er det ikke til at afvise, at det-processernes libido erfarer en forstyrrelse foranlediget af fortrængningen; det kan altså altid være rigtigt, at der ved fortrængningen danner sig angst ud af driftsimpulsernes libidobesætning. Men hvordan skal man sammenstille dette resultat med det andet, at fobiernes angst er en jeg-angst; en angst, der opstår i jeg'et

og ikke fremgår af fortrængningen, men fremkalder fortrængningen? Det synes at være en modsigelse og ikke let at opklare. Reduktionen af de to oprindelser bag angst til en og samme lader sig ikke nemt gennemføre. Man kan forsøge sig med den antagelse, at jeg'et i situationen med den forstyrrede coitus, den afbrudte ophidselse, abstinensen, vejrer fare, som det reagerer på med angst, men det kommer man ingen vegne med. På den anden side synes analysen af fobierne, som vi har trukket frem, ikke at tillade nogen korrektion. *Non liquet!*^v

V

Vi ville studere symptomdannelsen og den sekundære kamp mod symptomet fra jeg'ets side. Imidlertid har vi åbenbart ikke grebet det heldigt an ved at vælge fobierne. Den angst, der er fremherskende i billedet af disse affekttilstande, forekommer os nu at tildække og komplicere sagforholdet. Der er rigeligt med neuroser, som ikke udviser angst. Ægte konversionshysteri er af en sådan art. Dens tungeste symptomer kan forekomme uden angst indblandet. Alene denne kendsgerning burde advare os imod at sammenknytte relationerne mellem angst og symptomdannelse alt for fast. Konversionshysterierne er ellers så nær på fobierne, at jeg anser mig for berettiget til at sætte dem på linje som "angsthysteri". Men ingen har endnu kunnet angive den afgørende betingelse for, hvornår et tilfælde antager form af konversionshysteri og hvornår en fobi, ingen har altså udgrundet betingelsen for angstudvikling ved hysterien.

De hyppigste symptomer på konversionshysteri: motorisk lammelse, kontraktur eller ufrivillig handling eller udladning, smerte, hallucination, er enten permanent fastholdte eller periodiske besættelsesprocesser. Det bereder forklaringen nye vanskeligheder. Man har egentlig ikke meget at sige om disse symptomer. Gennem analysen kan man erfare, hvilket spændingsafløb de erstatter. For det meste viser det sig, at symptomerne selv har del i det, som om den samlede energi havde koncentreret sig i denne ene del. Smerten var til stede i den situation, hvor fortrængningen fandt sted; hallucinationen var dengang perception; den motoriske lammelse er forsvar mod en handling, som skulle have været udført i situationen dengang, men blev hæmmet, kontrakturen vanligvis en forskydning af en dengang intenderet muskelimpuls [Innervation] til et andet sted, krampean-

v Lat: 'det er ikke klart' brugt om retssager, hvor der ikke er tilstrækkeligt materiale til at fælde dom (o.a.)

faldet udtryk for et affektudbrud, som unddrog sig jeg'ets normale kontrol. På ganske påfaldende måde varierer den ulystfølelse, der ledsager symptomernes optræden. Ved symptomer, der er permanente og forskudt til bevægelse som ved lammelser og kontrakturer, mangler den for det meste fuldstændig, jeg'et forholder sig ligesom udeltagende til dem; ved symptomer, der er periodiske eller inden for den sensoriske sfære, spores der i reglen tydelige ulystfølelser, som i tilfælde af et smertesymptom kan stige til ekstrem højde. I denne mangfoldighed er det meget svært at uddrage det moment, der muliggør sådanne differenser og dog forklarer deres enhed. Heller ikke jeg'ets kamp mod symptomet, når det en gang for alle er blevet dannet, mærkes der meget til i konversionshysterien. Kun når et sted på kroppen fornemmer symptomet som smerte, bliver dette i stand til at spille en dobbeltrolle. Smertesymptomet optræder med lige så stor sikkerhed, når stedet bliver berørt udefra, som når det bliver associativt aktiveret af den indre patogene situation, det repræsenterer, og jeg'et griber til forsigtighedsforanstaltninger for at hindre, at symptomet vækkes af den ydre sansning. Hvad denne særlige ugenomsigtighed af symptomdannelsen ved konversionshysterien kommer af, kan vi ikke gætte, men det giver os et motiv til straks at forlade det ufrugtbare område.

Vi vender os mod tvangsneurosen i forventning om hér at erfare mere om symptomdannelsen. Tvangsneurosens symptomer er i almindelighed af to slags og af modstridende tendens. De er enten forbud, sikkerhedsforanstaltninger, påbud, altså af negativ natur eller tværtimod erstatningstilfredsstillelser, meget hyppigt i symbolsk forklædning. Af disse to grupper er den negative, afvisende, straffende, den ældste; når sygdomstilstanden varer, tager de tilfredsstillelser, der spotter alt forsvar, imidlertid overhånd. Det er en triumf for symptomdannelsen, når det lykkes at sammensmelte forbudet med tilfredsstillelsen, sådan at det bud eller forbud, der oprindeligt er forsvar, også får betydning af tilfredsstillelse, hvad der ofte kræver meget kunstige forbindelsesveje. I denne effekt viser den tilbøjelighed til syntese sig, vi allerede har tilkendt jeg'et. I ekstreme tilfælde sætter det den syge i stand til at tildele de fleste af symptomerne direkte modsat betydning af, hvad de oprindeligt havde, et bevis for ambivalensens magt, som - vi ikke ved hvorfor - spiller så stor en rolle i tvangsneurosen. I det simpleste tilfælde er symptomet opdelt i to tider [zweizeitig], dvs. efter en handling, der udfører en bestemt forskrift, følger umiddelbart

en anden, der ophæver eller tilbagekaldt den første, hvis den endnu ikke vover at gøre det stik modsatte.

To indtryk indfinder sig straks ved dette flygtige overblik over tvangssymptomerne. Det første er, at der her bliver opretholdt en fortsat kamp mod det fortrængte, som vender sig mere og mere til ugunst for de fortrængende kræfter, og for det andet, at jeg'et og over-jeg'et her tager meget stor del i symptomdannelsen.

Tvangsneurosen er vel det mest interessante og mest taknemmelige objekt for analytisk forskning, men den er stadigvæk et ubesejret problem. Skal vi trænge dybere ind i dens væsen, må vi indrømme, at det endnu ikke skorter på usikre antagelser og ubeviste formodninger. Tvangsneurosens udgangspunkt er vel ikke et andet end hysteriens, det nødvendige forsvar mod Ødipus-komplekssets libidinøse krav. Desuden ser der ud til at være en kerne af et meget tidligt dannet hysterisk symptom i enhver tvangsneurose. Men så bliver den videre udformning afgørende forandret igennem en konstitutionel faktor. Libidoens genitale organisation viser sig svagelig og for lidt resistent. Når jeg'et påbegynder sin forsvarsbestræbelse, opnår det som det første resultat, at genitalorganiseringen (den falliske fase) helt eller delvis kastes tilbage til det tidligere anal-sadistiske trin. Regressionens faktum bliver bestemmende for alt det, der følger.

Man kan tage endnu en anden mulighed under overvejelse. Måske er regressionen ikke en følge af en konstitutionel, men af en tidlig faktor. Den er ikke gjort mulig af, at libidoens genitalorganisering er for svag, men af, at jeg'et for tidligt stritter imod, endnu mens den sadistiske fases blomstring er gældende. En sikker afgørelse tiltror jeg mig heller ikke på dette punkt, men den analytiske iagttagelse begunstiger ikke antagelsen. Den viser snarere, at det falliske trin er trådt klart frem før vendingen mod tvangsneurosen. Den tid i livet, hvor denne neurose bryder ud, er også senere end dér, hvor hysterien gør det (den anden barndomsperiode, efter latensperiodens termin), og i et tilfælde af en meget senere udvikling af denne affekt, jeg har kunnet studere, fremgik det klart, at en real forringelse af et indtil da intakt kønsliv skabte betingelsen for regressionen og tvangsneurosens opståen.^{vi}

vi Se "Die Disposition zur Zwangsneurose" [(1913) "Rottemanden: bemærkninger om et tilfælde af tvangsneurose" udg. Ole Andkjær Olsen m.fl. Hans Reitzel, Kbh 1991]

Den metapsykologiske forklaring på regressionen søger jeg i en "driftsudskillelse", i udsondringen af de erotiske komponenter, der i begyndelsen af den genitale fase stødte til den sadistiske fases destruktive besætninger.

Den fremtvungne regression betyder jeg'ets første succes i forsvarskampen mod libidoens krav. Det er hér hensigtsmæssigt at skelne den mere generelle tendens til "forsvar" fra "fortrængning", for fortrængningen er kun en af de mekanismer, som forsvaret betjener sig af. Måske endnu klarere end i normale og hysteriske tilfælde erkender man i tvangsneurosen kastrationskomplekset som forsvarets motor og Ødipus-kompleksets aspirationer som det afværgede. Vi befinder os nu i begyndelsen af latenstiden, som er kendetegnet ved Ødipus-kompleksets undergang, skabelsen eller konsolideringen af over-jeg'et og oprettelsen af de etiske og æstetiske skranker i jeg'et. Disse forløb overgår normal målestok i tvangsneurosen; en regressiv nedgørelse af libidoen støder til ødelæggelsen af Ødipus-komplekset, over-jeg'et bliver særligt strengt og kærlighedsløst, jeg'et udvikler i lydighed mod over-jeg'et høje reaktionsdannelser af samvittighedsfuldhed, medlidenhed, renlighed. Med ubønhørlig, men ikke af den grund altid succesfuld strengthed fordømmes forsøget på at fortsætte den tidligt-infantile onani. Denne læner sig op af regressive (anal-sadistiske) forestillinger, som dog repræsenterer den del af den falliske organisation, der ikke er undertvunget. Der ligger en indre modsigelse i, at netop i interessen for at opretholde maskuliniteten (kastationsangst) bliver enhver tagen maskuliniteten i besiddelse forhindret. Også denne modsigelse bliver imidlertid blot overdrevet ved tvangsneurosen, den knytter sig allerede til den normale måde at fjerne Ødipus-komplekset på. Ligesom enhver overdrivelse bærer kimen til sin egen ophævelse i sig, viser det sig også i tvangsneurosen, at den undertrykte onani - i tvangshandlingernes form - netop fremtvinger stadigt mere vidtgående tilnærmelser til tilfredsstillelse.

De reaktionsdannelser i tvangsneurotikerens jeg, som vi genkender som overdrivelser af den normale karakterdannelse, kan vi opstille som en ny forsvarsmekanisme over for regressionen og fortrængningen. De synes at mangle eller at være langt svagere ved hysterien. Retrospektivt vinder vi så en formodning om, hvad hysteriens forsvarsproces udmærker sig ved. Det ser ud til, at denne er indskrænket til fortrængning, idet jeg'et vender sig fra den ubehagelige driftsimpuls, giver den afløb i det ubevidste og ikke tager nogen videre del i dens skæbne. Det kan dog næppe være fuldstændig rigtig, eftersom

vi jo kender tilfælde, hvor det hysteriske symptom samtidig betyder opfyldelse af over-jeg'ets fordring om straf. Det kan imidlertid beskrive den almene karakter af, hvordan jeg'et forholder sig i hysterien.

Man kan tage det som en simpel kendsgerning, at der danner sig et så strengt overjeg i tvangsneurosen, eller man kan opfatte den sådan, at dens fundamentale, affektive træk er libidoregression, og forsøge at forbinde også karakteren af over-jeg'et med den. I virkeligheden kan over-jeg'et, der stammer fra det'et, jo ikke undgå den regression og driftsblanding, der indtræder dér. Det ville ikke være underligt, hvis det på sin side bliver hårdere, mere pinefuldt, ubehageligt end ved normal udvikling.

Under latenstiden synes forsvaret mod onaniforsøget at være hovedopgaven. Denne kamp fremviser en række af symptomer, som gentages på typisk vis hos de mest forskellige personer og i almindelighed bærer et ceremonielt præg. Det er meget beklageligt, at de endnu ikke er samlet og analyseret systematisk; ved at være de tidligste effekter af neurosen kunne de sprede lys over den mekanisme, der er anvendt i symptomdannelsen. De viser allerede de træk, der fremtræder så skæbnesvangert ved senere, tung sygdom: De indgår i aktiviteter, der senere bliver udført ligesom automatisk – hvordan man lægger sig til at sove, vasker sig og klæder sig på, hvordan man bevæger sig, hvordan man er tilbøjelig til at gentage, og hvordan man bruger tid. Hvorfor det foregår sådan, er på ingen måde forståeligt endnu; sublimeringen af analerotiske komponenter spiller en tydelig rolle.

Puberteten er en afgørende fase i tvangsneurosens udvikling. Barndommens afbrydelse af den genitale organisering sætter nu igen ind med stor kraft. Vi ved imidlertid, at barndomstidens seksualudvikling også foreskriver den retning, dens nye begyndelse tager i pubertetsårene. På den ene side vågner den tidlige periodes aggressive pirringer igen, på den anden side må en mere eller mindre stor del af de nye libidinøse pirringer – i slemme tilfælde dem alle – slå ind på de baner, regressionen har forudbestemt, og optræde som aggressive og destruktive tendenser. Med denne forklædning af den erotiske udvikling og med jeg'ets stærke reaktionsdannelser bliver kampen mod seksualiteten nu ført videre under etisk flag. Jeg'et stritter forundret imod grusomme og voldsomme forlangender, der bliver sendt til dets bevidsthed fra det'et, og aner ikke, at det derved bekæmper erotiske ønsker, herunder også nogen, der ellers ville undgå indsigelse fra det. Det overstrengte over-jeg holder desto mere energisk fast på undertrykkelsen af seksualiteten, da den har antaget så frastødende former.

Ved tvangsneurosen viser konflikten sig så tilspidset i to retninger, forsvaret er mere intolerant, det forsvaret rettes imod er mere uudholdeligt; begge dele under indflydelsen af dette ene moment, libidoregressionen.

Man kunne finde en modsigelse af mange af vore forudsætninger i, at den ubehagelige tvangsforestilling overhovedet bliver bevidst. Blot er der ingen tvivl om, at den forinden har gennemgået en fortrængningsproces. I de fleste tilfælde er selve den egentlige ordlyd af den aggressive driftspirring ikke jeg'et bekendt. Der hører et godt stykke analytisk arbejde til at gøre den bevidst. Hvad der trænger igennem til bevidstheden, er i reglen kun en forvrænget erstatning, enten af udflydende, drømmeagtig ubestemthed eller bragt til ukendelighed gennem absurd forklædning. Selv om fortrængningen ikke har gnavet sig igennem den aggressive driftspirrings indhold, har den dog utvivlsomt bragt karakteren af den medfølgende affekt af vejen. Således fremtræder aggressionen ikke som en impuls for jeg'et, men er, som de syge siger, rent "tankespind" ["Gedankeninhalt"], der lader en kold. Det mest mærkværdige er, at det alligevel ikke er tilfældet.

Den affekt, som er blevet sparet ved den iagttagne tvangsforestilling, kommer nemlig for dagen et andet sted. Over-jeg'et opfører sig, som om der ikke havde fundet nogen fortrængning sted, som om det var bekendt med den aggressive pirring i sin rigtige ordlyd og med dens fulde affekt karakter, og behandler jeg'et med grund i denne forudsætning. Jeg'et, der på den ene side ved sig skyldfri, må på den anden side spore en skyldfølelse og bære en ansvarlighed, som det ikke ved, hvordan det skal forklare. Den gåde, der hermed stiller sig for os, er imidlertid ikke så stor, som den først ser ud til at være. Det er fuldt ud forståeligt, hvordan over-jeg'et forholder sig, modsigelsen i jeg'et beviser blot for os, at det i kraft af fortrængningen har lukket sig mod det'et, mens det er forblevet fuldstændig tilgængeligt for over-jeg'ets indflydelse^{vii}. Det videre spørgsmål – hvorfor jeg'et ikke søger at undgå også over-jeg'ets pinagtige kritik – gør den erfaring, at det virkelig sker i en stor række tilfælde, en ende på. Der er også tvangsneuroser helt uden skyldfølelse; så vidt vi forstår det, har jeg'et skånet sig for erfaringen af den gennem en ny række symptomer, bodshandlinger, indskrænkninger for at straffe sig selv. Disse symptomer betyder imid-

vii Sammenlign Reik (1925) s. 51 [T. Reik "Geständniszwang und Strafbedürfnis", Leipzig, Wien und Zürich]

lertid samtidig tilfredsstillelse af masochistiske driftspirringer, der ligeledes har fået forstærkning af regressionen.

Mangfoldigheden i tvangsneurosens fremtrædelsesformer er så stor, at anstrengelsen for at give en sammenhængende syntese af alle dens variationer endnu ikke er lykkedes. Man bestræber sig på at udhæve typiske forhold og løber derfor altid risikoen for at overse andre, ikke mindre vigtige regelmæssigheder.

Den almene tendens i tvangsneurosens symptomdannelse har jeg allerede beskrevet. Den går ud på hele tiden at skabe stadigt mere rum for erstatningstilfredsstillelse på bekostning af forsagelsen. De samme symptomer, der oprindeligt betød indskrænkninger af jeg'et, godtages – takket være jeg'ets tilbøjelighed for syntese – senere som tilfredsstillelse, og det er umiskendeligt, at den sidste betydning lidt efter lidt bliver den mest virksomme. Et yderst indskrænket jeg, som er henvist til at søge sin tilfredsstillelse i symptomerne, bliver resultatet af denne proces, der hele tiden nærmer sig et punkt, hvor den oprindelige forsvarsbestræbelse slår fuldstændigt fejl. Forskydningen af forholdene mellem kræfterne til fordel for tilfredsstillelse kan føre til det frygtede slutpunkt af viljeslammelse i jeg'et, hvor der ved enhver beslutning er nærmest lige så stærk tilskyndelse fra den ene som fra den anden side. Den overdrevent skærpede konflikt mellem 'det' og over-jeg, der fra begyndelsen behersker affekterne, kan brede sig så meget ud, at ingen aktivitet kan undgå inddragelse i denne konflikt, som jeg'et er ude af stand til at mægle i.

VI

Under denne kamp kan man iagttage to typer symptomdannende virksomhed, som fortjener særlig interesse, fordi de åbenbart er surrogater for fortrængningen og dermed kan kaste lys over dens tendens og teknik. Måske må vi opfatte fremkomsten af hjælpe- og erstatningsteknikker som bevis på at det støder på vanskeligheder at gennemføre en regelret fortrængning. Når vi overvejer, hvordan jeg'et i langt højere grad er symptomdannelsens skueplads i tvangsneurosen end i hysterien, at dette jeg klamrer sig fast ved sin relation til realiteten og til bevidstheden og opbyder alle sine intellektuelle midler – ja, tankekræften synes overbesat, erotiseret – bliver sådanne variationer af fortrængningen måske bragt nærmere.

De to teknikker, jeg har antydnet, er *at lade-være-usket* [*Ungeschehenmachen*] og *at isolere*. Den første har et stort anvendelsesområde og rækker langt tilbage. Den er så at sige negativ magi; ved symbolsk

motorik vil den "bortmane" [wegblasen], ikke følgerne af en hændelse (af indtrykket, oplevelsen), men selve hændelsen. Med valget af udtrykket "bortmane" henvises til, hvilken rolle denne teknik spiller ikke kun i neurosen, men også i magiske handlinger, folkeskikke og religiøse ceremonier. I tvangsneurosen møder man først denne laden-være-usket i dobbelt-tids-symptomerne [zweizeitigen Symptomen] hvor den næste akt ophæver den foregående, som om intet er sket, hvor i virkeligheden begge sker. Den tvangsmæssige ceremoni har sin anden rod i intensionen om at lade-være-usket. Sin første rod har den i forebyggelse, sikkerhed for at noget bestemt ikke sker, ikke gentager sig. Forskellen er let at fatte; sikkerhedsforanstaltningerne er rationelle, "ophævelserne" i en laden-usket er af irrationel, magisk natur. Naturligvis må man formode, at denne anden rod er den ældste og stammer fra den animistiske indstilling til omverdenen. Bestræbelsen på at lade-være-usket har sin afskygning i det normale som en beslutning om at behandle en hændelse som *non arrivé*, men dér gør man intet imod det, bekymrer sig hverken om hændelsen eller dens følger, mens man i neurosen ophæver selve fortiden, forsøger at fortrænge den motorisk. Samme tendens kan også give forklaringen på neurosens udbredte *gentagelsestvang*, som i sin udførelse lader alskens gensidigt modstridende motiver finde sammen. Hvad der ikke er sket på en sådan måde, som det ifølge ønsket burde være sket, bliver gennem gentagelsen gjort usket på en anden måde, og dertil kommer nu alle motiverne til at dvæle ved gentagelserne. Neurosens fortsatte forløb åbenbarer ofte en tendens til at lade en traumatisk oplevelse være usket - et symptomdannende motiv af første rang. Vi får således uventet indblik i en ny, motorisk forsvarsteknik eller, som vi hér kan siges med mindre nøjagtighed, fortrængningen.

Den anden af teknikkerne, som skal beskrives på ny, tilkommer specielt tvangsneurosen: *isoleringen*. Den relaterer sig ligeledes til den motoriske sfære. Den består i - efter en ubehagelig hændelse og ligesådan efter en særlig aktivitet af betydning for neurosen - at indskyde en pause, hvor der ikke må hændes noget, intet erfares, og ikke udføres nogen handling. Denne umiddelbart besynderlige måde at forholde sig på røber hurtigt sin relation til fortrængning. I hysterien ved vi, at det er muligt at lade et traumatisk indtryk forfalde til amnesi; ved tvangsneurosen er det ofte ikke lykkedes, oplevelsen er ikke glemt, men den er berøvet sin affekt, og associationsforbindelserne er undertrykt eller afbrudt, så den ligesom står isoleret og ikke bliver reproduceret i tankevirkens forløb. Effekten af denne isolering er

da den samme som i amnesiens fortrængning. Teknikken bliver altså reproduceret i tvangsneurosens isoleringer, men hér forstærket som magisk handling. Hvad der bliver holdt ude fra hinanden, er netop det, der associativt hører sammen; den motoriske isolering skal give en garanti for afbrydelse af sammenhængen i tanken. Et påskud for den neurotiske fremfærd leveres af den normale koncentrationsproces. Hvad der er betydningsfuldt for os i form af et indfald, en opgave, skal ikke samtidig forstyrres af tænkningens øvrige forehavender eller aktiviteter. Allerede i det normale bliver koncentrationen så anvendt til at holde ikke bare det ligegyldige, irrelevante borte, men også frem for alt det, der modarbejder den på upassende vis. Det der oprindeligt har hørt sammen og som er blevet adskilt med fremskridt i udviklingen – f.eks. faderkompleksets ambivalensudtryk i relation til Gud eller ekskretionsorganernes pirring i kærlighedens sindsbevægelser – fornemmes som særdeles forstyrrende. På den måde må jeg'et normalt yde et stort isoleringsarbejde, når det skal fastholde tankeprocessen, og når vi udøver den analytiske teknik, ved vi, at vi må opdrage jeg'et til midlertidigt at give afkald på denne ellers helt igennem retfærdiggjorte funktion.

Vi har alle gjort den erfaring, at det er særlig svært for tvangsneurotikereren at følge den psykoanalytiske grundregel. På grund af den høje konfliktspænding mellem hans over-jeg og hans 'det' er hans jeg sandsynligvis mere vagtsomt, dets isoleringer skærpede. Det har for meget at værgе sig imod i tankearbejdet, indblandingen af ubevidste fantasier, ytringer af ambivalens. Jeg'et må ikke lade sig flyde med, det befinder sig til stadighed i forsvarsberedskab. Denne tvangsmæssige koncentration og isolering understøtter jeg'et da gennem magiske isoleringsaktioner, der som symptomer er så påfaldende og i praksis så betydningsfulde, men i sig selv naturligvis nytteløse og af ceremoniel karakter.

Idet jeg'et forsøger at forhindre associationer, tankeforbindelser, efterkommer det en af tvangsneurosens ældste og mest kendte bud, *berøringens* tabu. Når man stiller sig spørgsmålet om, hvorfor det at undgå berøring, kontakt, smitte spiller så stor en rolle i neurosen og hvorfor det udgør indholdet af så komplicerede systemer, finder man det svar, at berøring, den kropslige kontakt er såvel den aggressive som den ømme objektbesætnings primære mål. Eros vil berøringen, for den stræber efter forening, ophævelse af de rumlige grænser mellem jeg'et og det elskede objekt. Men også destruktionen – der før opfindelsen af langdistancevåben kun kunne foregå som nærkontakt – må forudsætte

den kropslige berøring, håndgemænet. At røre en kvinde er i sprogbugen en eufemisme for at benytte hende som seksualobjekt. Ikke at berøre lemmet er bogstavelig talt et forbud mod autoerotisk tilfredsstillelse. Da tvangsneurosen til at begynde med forfulgte den erotiske berøring og så - efter regression - berøring maskeret som aggression, er intet andet i så høj grad fordømt af den, intet i så høj grad egnet til at blive midtpunkt for et forbudssystem. Isolering er netop ophævelse af kontaktmulighed, middel til at unddrage en ting enhver berøring, og når neurotikerens også isolerer et indtryk eller en aktivitet ved en pause, lader han os symbolsk forstå, at han ikke vil lade tankerne på dem komme i associativ forbindelse med andre.

Så langt rækker vore undersøgelser af symptomdannelsen. Det lønner sig næppe at resumere dem, de er forblevet resultatfattige og ufuldstændige, har heller ikke bragt meget, der ikke tidligere turde være kendt. At tage symptomdannelsen ved andre affekter end fobierne, konversionshysterien og tvangsneurosen i betragtning ville være udsigtsløst; der vides for lidt om dem. Men allerede i sammenstillingen af disse tre neuroser rejser sig et tungtvejende problem, der ikke længere lader sig udskyde. For alle tre er følgevirkningen forstyrrelse af Ødipus-komplekset, i alle er kastrationsangst motoren i jeg'ets stræben, antager vi. Men kun i fobierne kommer en sådan angst til syne, bliver kendelig. Hvad er der blevet af den i de to andre former, hvordan har jeg'et skånet sig for en sådan angst? Problemet tilspidses endnu mere, når vi tænker på den tidligere nævnte mulighed, at selve angsten træder frem igennem en art gæring af libidobesætningen, der er forstyrret i sit afløb, og endvidere: Står det fast at kastrationsangsten er den eneste motor i fortrængningen (eller forsvaret)? Når man tænker på neuroserne hos kvinder, må man betvivle det. Hvor sikkert det end er, at kastrationskomplekset lader sig konstatere hos dem, kan man jo ikke tale om angst for kastration i egentlig forstand, når kastration allerede har fundet sted.

VII

Lad os vende tilbage til de infantile dyrefobier - disse tilfælde forstår vi trods alt bedre end alle de andre. Her må jeg'et altså skride ind imod det'ets libidinøse objektbesætning (fra det positive eller det negative Ødipus-kompleks), fordi det har forstået, at det vil bringe kastrationsfare med sig at give efter for den. Vi har allerede redegjort for det og finder nu anledning til at klargøre en tvivl, der står tilbage fra den indledende diskussion. Skal vi i tilfældet lille Hans (altså et tilfælde

af det positive Ødipus-kompleks) antage, at det er den ømme impuls mod moderen eller den aggressive mod faderen, der afkræver jeg'et et forsvar? Praktisk kunne det synes ligegyldigt, især da de to tilbøjeligheder betinger hinanden, men der knytter sig en teoretisk interesse til spørgsmålet, fordi kun den ømme tilbøjelighed [Strömung] for moderen kan opfattes som rent erotisk. Den aggressive er væsentligt afhængig af destruktionsdriften, og vi har altid troet, at jeg'et i neurosen vægrer sig mod libidoens krav, ikke mod de andre drifters krav. I virkeligheden ser vi, at efter dannelsen af fobien er den ømme moderbinding som forsvundet, fortrængningen har grundigt skaffet den af vejen, når symptom- (erstatnings-) dannelsen er ført igennem over for den aggressive pirring. I Ulvemandens tilfælde er sagen mere enkel, den fortrængte impuls, en feminin indstilling til faderen, er virkelig erotisk, og symptomdannelsen er sat ind over for denne.

Det er næsten beskæmmende, at vi efter at have arbejdet så længe stadigvæk har vanskeligheder med at opfatte de mest fundamentale forhold, men vi har foretrukket ikke at forenkle eller fortie noget. Hvis vi ikke kan se klart, vil vi i det mindste se uklarhederne skarpt. Hvad der står i vejen for os, er åbenbart noget ujævnt i udviklingen af vores driftslære. Vi har i første omgang fulgt libidoens organisering fra det orale over det anal-sadistiske til det genitale stade og dermed ligestillet alle seksualdriftens komponenter. Senere forekom det os, at sadismen repræsenterede en anden drift, der var modstillet den erotiske. Den nye opfattelse af de to driftsgrupper synes at sprænge den tidligere konstruktion af successive faser i libidoorganiseringen. Vi behøver ikke at finde en ny udvej til at hjælpe os ud af denne vanskelighed. Den har for længst frembudt sig for os og lyder, at vi næppe nogensinde har at gøre med rene driftspirringer, men gennemgående med legeringer af de to drifter i forskellige mængdeforhold. Den sadistiske objektbesætning har altså også adkomst til at blive behandlet som libidinøs, organiseringen af libidoen behøver ikke at blive revideret, den aggressive impuls mod faderen kan blive objekt for fortrængningen med samme adkomst som den ømme for moderen. Hele tiden holder vi den mulighed åben, som stof for videre overvejelse, at fortrængningen er en proces, der særligt står i relation til libidoens genitalorganisering, at jeg'et griber til andre forsvarsmetoder, når det skal vægre sig mod libidoen på andre organiseringstrin og fortsætter: Et tilfælde som lille Hans yder os ikke nogen afgørelse; her bliver en aggressiv impuls ganske vist fjernet gennem fortrængning, men efter at genitalorganiseringen allerede er nået.

Denne gang vil vi ikke slippe relationen til angst af syne. Vi sagde, at for så vidt jeg'et har erkendt kastrationsfaren, giver det angstsignalet, og at jeg'et i kraft af lyst-ulyst-instansen hæmmer det truende besætningsforløb på en ikke videre entydig måde. Samtidig gennemføres dannelsen af fobien. Kastrationsangsten får et andet objekt og et forskudt udtryk: at blive bidt af hesten (ædt af ulven) i stedet for at blive kastreret af faderen. Erstatningsdannelsen har to åbenlyse fordele, for det første, at den undgår en ambivalenskonflikt, thi faderen er samtidig et elsket objekt, og for det andet, at den tillader jeg'et at indstille angstudviklingen. Fobiens angst er nemlig fakultativ, den optræder kun, når dens objekt bliver genstand for erfaring. Det er helt korrekt, kun dér foreligger faresituationen nemlig. Man behøver ikke at frygte kastration fra en fraværende far. Nu kan man ikke bortfjerne faderen, han viser sig altid, når han vil. Er han imidlertid blevet erstattet af et dyr, så behøver man kun at undgå synet, dvs. dyrets tilstedeværelse, for at blive fri for fare og angst. Lille Hans pålægger altså sit jeg en indskrænkning, han producerer en hæmning i forhold til at gå ud, så han ikke møder heste. Den lille russer har det endnu mere bekvemt, det er næppe et afkald for ham ikke længere tage en bestemt billedbog i hånden. Hvis ikke den slemme søster hele tiden holdt billedet af ulven, der gik på to ben i bogen, op for hans øjne, kunne han føle sig sikret mod sin angst.

Jeg har tidligere tilskrevet fobien karakter af projektion, idet den erstatter en indre driftsfare med erfaringen af en ydre fare. Den ydre fare har den fordel, at man kan beskytte sig imod den ved flugt eller undgå situationer, hvor den kan erfares, mens ingen flugt nytter mod faren indefra. Min bemærkning er ikke urigtig, men den holder sig til overfladen. Driftskravet er jo ikke i sig selv en fare. Det er det kun, fordi det bringer en rigtig ydre fare, kastrationen, med sig. Så i grunden erstatter fobien dog kun en ydre fare med en anden. At jeg'et ved fobien kan unddrage sig angsten gennem undvigelse eller et hæmningssymptom stemmer meget godt med den opfattelse, at angsten kun er et affektssignal, og intet er ændret ved situationen i økonomisk forstand.

Dyrefobiernes angst er altså jeg'ets affektreaktion på fare; den fare, der her bliver signaleret, er kastrationens. Der er i øvrigt ikke nogen forskel fra den realangst, jeg'et normalt ytrer i faresituationer, ud over at angstens indhold forbliver ubevidst eller kun bliver bevidst i forvrænget form.

Den samme opfattelse vil vise sig gyldig for fobier blandt voksne tror jeg, selv om det materiale, neurosen forarbejder, her er langt mere righoldigt og tilføjes nogle momenter i symptomdannelsen. Grundlæggende er det det samme. Agorafobien pålægger jeg'et en begrænsning for at imødegå en driftsfare. Driftsfaren er fristelsen for at give efter for erotiske lyster, så jeg'et igen fremmaner kastrationsfaren eller noget analogt til den, ligesom i barndommen. Som et enkelt eksempel kan jeg anføre en ung mand, der blev agorafobisk, fordi han frygtede at give efter for lokkende prostituerede og som straf hente sig en syfilis.

Jeg ved meget vel, at mange tilfælde viser en mere kompliceret struktur og at mange andre fortrængte driftsimpulser kan blive udmøntet i fobien, men disse er kun hjælpeforanstaltninger [auxiliär] og har for det meste sat sig i forbindelse med neurosens kerne efterlods. Agorafobiens symptomatik kompliceres af, at jeg'et ikke lader sig nøje med at give afkald på noget; det føjer også noget til for at fratage situationen dens fare. Tilføjjelsen er almindeligvis tidslig regression til barneårene (i ekstreme tilfælde til moderlivet, til tider, hvor man var beskyttet mod de farer, der aktuelt truer) og den bliver betingelse for at afkald kan undgås. Således kan den agorafobe gå på gaden, hvis han, som et lille barn, bliver ledsaget af en person han har tiltro til. På samme måde bliver det muligt for ham at gå ud alene, hvis bare han ikke går længere end en bestemt strækning væk fra sit hjem, ikke går ind i nabolag, som han ikke kender godt og hvor han ikke er bekendt med folk. Valget af betingelserne er influeret af de infantile momenter, som behersker ham i hans neurose. Helt entydigt, også uden en sådan infantil regression, er fobien for at være alene, der i grunden vil undgå fristelsen til ensom onani. Betingelsen for infantil regression er naturligvis den tidlige afstand til barndommen.

Fobien etableres i reglen efter at et første angstanfald er blevet oplevet under specielle omstændigheder – på gaden, i jernbanen, i en væren-alene. Så er angsten holdt i skak, men hver gang beskyttelsesforanstaltningerne ikke kan opretholdes, optræder den igen. Fobiens mekanisme er til god nytte som forsvarsmiddel og viser stor tendens til stabilitet. En fortsættelse af forsvarskampen, der nu retter sig mod symptomet, indtræder ofte, men ikke nødvendigvis altid.

Hvad vi har erfaret om angst i fobierne bliver endda anvendeligt ved tvangsneurosen. Det er ikke vanskeligt at reducere situationen i tvangsneurosen til fobiens. Her er motoren i al senere symptomdannelse åbenlyst jeg'ets angst for over-jeg'et. Over-jeg'ets fjendtlighed er den faresituation, jeg'et må undgå. Her mangler ethvert skin af

projektion, faren er helt igennem inderliggjort. Men når vi spørger os selv, hvad jeg'et frygter fra over-jeg'ets side, trænger den opfattelse sig på, at over-jeg'ets straf er en videreudvikling af kastrationsstraffen. Ligesom over-jeg'et er den depersonaliserede far, har angsten for den truende kastration igennem ham forvandlet sig til ubestemt social- eller samvittighedsangst. Men denne angst er tildækket, jeg'et unddrager sig den, idet jeg'et lydigt udfører bud, forskrifter og bodshandlinger. Hvis det bliver forhindret i det, indtræder straks et yderst pinsomt ubehag, vi kan anse for ækvivalenten til angst og som de syge selv ligestiller med angst. Vores resultat lyder altså: Angsten er reaktion på faresituationen; jeg'et bliver forskånet for angst ved aktivt at undgå situationen og unddrage sig den. Man kunne nu sige, at symptomerne skabes for at undgå angstudvikling, men det giver ikke dyb indsigt. Det er rigtigere at sige, at symptomerne skabes for at undgå den *faresituation*, angstudviklingen signalerer. Denne fare var imidlertid kastration eller noget, der er afledt deraf, i de tilfælde, vi indtil videre har betragtet.

Når angsten er jeg'ets reaktion på fare, så er det nærliggende at opfatte den traumatiske neurose, der så hyppigt er knyttet til at have overstået livsfare, som direkte konsekvens af livs- eller dødsangst og at ignorere jeg'ets afhængighedsforhold og kastrationen. Det er sket for de fleste iagttagere af den sidste krigs traumatiske neuroser, og det er triumferende blevet bekendtgjort, at nu var det bevist, at trusler mod selvopretholdelsesdriften avler neurose uden nogen som helst inddragelse af seksualitet og uden hensyn til psykoanalysens komplicerede antagelser. Det er faktisk overordentlig beklageligt, at der ikke foreligger en eneste anvendelig analyse af en traumatisk neurose. Ikke fordi den modsiger seksualitetens ætiologiske betydning – modsigelsen er for længst blevet gendrevet ved indførelsen af narcissismen, som bringer jeg'ets libidinøse besætning på linje med objektbesættelser og betoner selvopretholdelsesdriftens libidinøse natur – men fordi vi ved manglen på sådanne analyser har forspildt en særdeles dyrebar lejlighed til at få afgørende oplysninger om forholdet mellem angst og symptomdannelse. Efter alt hvad vi ved om strukturen af dagliglivets simple neuroser, er det meget usandsynligt, at en neurose alene skulle komme i stand ud fra den objektive tilstedeværelse af fare uden at det sjælelige apparats dybere ubevidste lag er inddraget. I det ubevidste foreligger der imidlertid intet, som kan give indhold til vores begreb om livsfornægtelse. Det er muligt at forestille sig kastration, så at sige, gennem den daglige erfaring af at udskille tarmindeholdet og

ved oplevelsen af at miste moderbrystet ved afvænningen; men noget, der ligner død, er aldrig blevet oplevet eller har – som ved besvimelse - efterladt påviselige spor. Dermed holder jeg fast ved den formodning, at dødsangsten er at opfatte som et analogon til kastrationsangsten, og at den situation, jeg'et reagerer på, er en væren-forladt af det beskyttende over-jeg – skæbnekræfterne – så det ikke længere har nogen sikring mod fare. Desuden må det tages i betragtning, at i de oplevelser, der fører til traumatisk neurose, er ydre værn mod indtryk brudt sammen, og overdrevent store sindsbevægelser har ramt det sjælelige apparat, så der her foreligger den anden mulighed, at angst som affekt ikke kun signalerer, men også nyproduceres af situationens økonomiske betingelser.

Gennem den sidste bemærkning, at jeg'et kan være blevet forbedret på kastrationen af regelmæssigt gentagne objekttab, har vi vundet en ny opfattelse af angsten. Betragtede vi den tidligere som affektssignal for fare, så viser den sig nu – da det så ofte drejer sig om faren for kastration – som reaktionen på tab, adskillelse. Skønt mangt og meget straks viser sig at tale mod denne slutning, bliver en meget mærkværdig overensstemmelse dog påfaldende. I det mindste er menneskets første angstoplevelse fødslen, og den betyder objektivt set adskillelse fra moderen. Den kunne man sammenligne med kastrationen af moderen (ud fra ligningen barn=penis). Nu ville det være meget tilfredsstillende, hvis angsten som symbol for adskillelse blev gentaget ved enhver senere adskillelse, men desværre står det i vejen for anvendelsen af denne overensstemmelse, at fødslen jo ikke subjektivt bliver oplevet som adskillelse fra moderen. Hun er fuldstændig ukendt som objekt for det helt igennem narcissistiske foster. En anden betænkelighed lyder, at affektreaktionerne på adskillelse er os bekendte, og at vi oplever dem som smerte og sorg, ikke som angst. Alligevel må vi minde os selv om, at vi heller ikke i diskussionen af sorgen kunne forstå, hvorfor den er så smertefuld.

VIII

Det er tid til at besinde sig. Vi søger åbenbart efter en indsigt, der åbner angstens væsen for os i et enten-eller, der skiller sandheden fra fejltagelserne. Men det er svært at opnå, angsten er ikke enkel at få fat på. Indtil videre har vi ikke opnået andet end modstridende opfattelser, som det ikke var muligt at vælge fordomsfrit imellem. Nu foreslår jeg at gøre det anderledes; vi vil upartisk sammenfatte alt, hvad vi

kan sige om angsten og dermed give afkald på forventning om en ny syntese.

Angsten er altså i første række noget, der fornemmes. Vi kalder den en affekttilstand, selv om vi heller ikke ved, hvad en affekt er. Som fornemmelse har angsten meget åbenbar ulystkarakter, men det udtømmer ikke dens kvalitet; ikke enhver ulyst kan vi kalde angst. Der er andre fornemmelser med ulystkarakter (spændinger, smerte, sorg), og angsten må have andre særegne træk end denne ulystkvalitet. Et spørgsmål: Kan vi nå frem til en forståelse af adskillelsen mellem disse forskellige ulystaffekter?

Af angstfornemmelsen kan vi nu nok hente noget. Dens ulystkarakter synes at have en særlig stemning; det er vanskeligt at bevise, men sandsynligt; det ville ikke være underligt. Men ud over dette vanskeligt isolerbare karakteristikon iagttager vi mere definerbare kropslige sansepåvirkninger i angsten, som vi relaterer til bestemte organer. Da angstens fysiologi ikke interesserer os her, kan vi nøjes med at fokusere på særlige repræsentanter for disse sansepåvirkninger, altså de hyppigste og tydeligste, på åndedrætsorganerne og hjertet. De beviser for os, at motoriske stimuli, altså udledningsprocesser [Abfuhrvorgänge] har del i angsten som helhed. Analysen af angsttilstanden viser altså 1) en specifik ulystkarakter 2) udledningsakter 3) erfaringer af det nævnte.

Punkterne 2 og 3 giver også en klar forskel fra lignende tilstande, f.eks. af sorgen og smerten. Disse forbindes ikke med motoriske ytringer: Hvis sådanne er til stede, er de tydeligvis ikke bestanddele af et hele, men konsekvenser eller reaktioner deraf. Angsten er altså en særlig ulysttilstand med udledningsaktiviteter ad bestemte baner. Ifølge vore generelle anskuelser vil vi tro, at der ligger en forøget pirring til grund for angsten, der på den ene side tilvejebringer ulystkarakteren, på den anden side letter den gennem de nævnte udledninger. Denne rent fysiologiske sammenfatning vil imidlertid næppe være tilstrækkeligt; vi er tilbøjelige til at antage, at der er et historisk moment, som binder sansepåvirkninger og impulser tæt sammen. Med andre ord, at angsttilstanden er reproduktionen af en oplevelse, som indeholder betingelserne for en sådan pirringsforhøjelse og for udledninger ad bestemte baner, hvorigennem angstens ulyst altså opnår sin specifikke karakter. En sådan forbilledlig oplevelse frembyder fødslen for mennesket, og derfor er vi tilbøjelige til at se en reproduktion af fødselstraumet i angsttilstanden.

Vi har dermed intet påstået om, hvad der kunne indrømme angsten en undtagelsesstilling blandt affektilstandene. Vi mener, at også de andre affekter er reproduktioner af ældre, mere livsvigtige, eventuelt førindividuelle hændelser, og som almene, typiske, medfødte hysteriske anfald sammenligner vi dem med den hysteriske neuroses senere, individuelt erhvervede anfald, hvis genese og betydning er blevet tydelige for os igennem analysen. Naturligvis ville det være ønskværdigt at kunne gennemføre beviser for denne opfattelse for en række andre affekter, hvad vi i dag er meget langt fra at kunne.

Hvis vi fører angsten tilbage til fødsels begivenhed må vi imødegå nærliggende indvendinger. Angsten er en reaktion, der sandsynligvis tilkommer alle, i hvert fald alle højere former for organismer, fødslen opleves kun af pattedyrene, og det er tvivlsomt om den har betydning af et traume hos dem alle. Der er altså angst uden forbillede i fødslen. Men denne indvending sætter sig ud over skrankerne mellem biologi og psykologi. Netop fordi angsten skal opfylde en biologisk uundværlig funktion, som reaktion på faretilstanden, kan den være blevet indrettet på forskellig vis hos forskellige levende væsener. Hos levende væsener, der står fjernt fra mennesker, ved vi heller ikke, om angsten har samme indhold i sansepåvirkninger og impulser som hos mennesket. Det hindrer altså ikke, at angsten hos mennesket tager fødslen som prototype.

Hvis dette er angstens struktur og oprindelse, så lyder næste spørgsmål: Hvad er dens funktion? Ved hvilke lejligheder bliver den reproduceret? Svaret synes at være nærliggende og tvingende. Angst opstod som reaktion på *fare*, den bliver kun reproduceret regelmæssigt, når en sådan tilstand igen sætter ind.

Det er der nu noget at bemærke til. Den oprindelige angsttilstands impulser var sandsynligvis også meningsfulde og hensigtsmæssige, fuldstændig som det første hysteriske anfalds muskelaktiviteter. Når man vil forklare det hysteriske anfald, behøver man jo kun at søge den situation, hvor de pågældende bevægelser havde andel i en berettiget handling. Således har bevægelsesretningen under fødslen sandsynligvis forberedt lungefunktionens aktivitet og forøget hjerterytmen for at afværge blodforgiftning. Denne hensigtsmæssighed falder naturligvis bort ved senere reproduktion af angsttilstanden som affekt, ligesom den også mistes, når den gentages i hysteriske anfald. Når individet altså geråder i en ny faresituation, kan det blive uhensigtsmæssigt at det svarer med angsttilstanden, reaktionen på en tidligere fare, i stedet for at slå ind på en aktuelt adækvat reaktion. Hen-

sigtsmæssigheden træder imidlertid frem igen, når faresituationen erkendes som på vej og signaleres gennem angstudbruddet. Angsten kan så straks blive afløst af egnede forholdsregler. Der udsondrer sig altså straks to muligheder for angstens opdukken: den ene, uhensigtsmæssige, i en ny faresituation, den anden, hensigtsmæssige, til signal om og forebyggelse af en sådan.

Hvad er imidlertid en "fare"? I fødselsakten består en objektiv fare i forhold til at opretholde livet, vi ved, hvad det betyder som realitet. Men psykologisk siger det os slet intet. Faren ved fødslen har endnu intet psykisk indhold. Hos fostret må vi vitterligt ikke forudsætte noget, der på en eller anden måde nærmer sig en art viden om muligheden af, at dets liv kan blive udslettet. Fostret kan ikke mærke andet end en storstilet forstyrrelse i dets narcissistiske libidoøkonomi. Store parringsmængder trænger frem til det, viser hidtil ukendte ulystfornemmelser, mange organer tiltvinger sig forhøjede besætninger, der er som et forspil til den begyndende objektbesætning snart derefter; hvad kan finde anvendelse som kendetegn på en "faresituation" i dette?

Vi ved desværre alt for lidt om den nyfødtes sjælelige forfatning til at besvare dette spørgsmål direkte. Jeg kan ikke engang stå inde for brugbarheden af den netop anførte skildring. Det er let at sige, at den nyfødte vil gentage angstaffekten i alle de situationer, som giver erindring om fødslen. Det afgørende punkt forbliver imidlertid gennem hvad og ved hvad den bliver erindret.

Der bliver næppe andet at gøre end at studere anledningerne til at et barn, der ammes, eller et lidt ældre barn viser sig klar til at udvikle angst. Rank har gjort et meget energisk forsøg i sin bog *Das Trauma der Geburt* (1924) på at eftervise relationerne mellem barnets tidligste fobier og indtrykket af fødslen; jeg kan blot ikke anse det for at være lykkedes. Man kan foreholde det to ting: for det første, at det beror på den forudsætning, at barnet har bestemte sanseindtryk, specielt af visuel natur, modtaget fra fødslen, der ved at optræde på ny kan fremkalde erindringen om fødselstraumet og dermed angstreaktionen. Denne antagelse er fuldstændig ubevist og meget usandsynlig; det er utroværdigt, at barnet har bevaret andet end taktile og almene sanseindtryk af fødselsforløbet. Når det altså senere viser angst for små dyr, der forsvinder i huller eller kommer ud af dem, forklarer Rank denne reaktion ud fra erfaringen af en analogi, som vel ikke falder barnet ind. For det andet, at Rank efter behov lader henholdsvis erindringen om den lykkelige intrauterine eksistens og traumatisk forstyrrelse af

den være det udslagsgivende i bedømmelsen af senere angstsituationer. Det lader døren stå vidåben for vilkårlighed i tydingen. Enkelte tilfælde af børns angst modsætter sig direkte anvendelse af det Rank'ske princip. Når barnet bliver anbragt i mørke og ensomhed, hvor vi skulle forvente, at det opfatter fremkaldelsen af den intrauterine situation som tilfredsstillelse, og når den kendsgerning, at det netop da reagerer med angst, bliver ført tilbage til erindringen om forstyrrelse af denne lykke, kan man ikke længere ignorere det vidtløftige i forklaringsforsøget.

Jeg må drage den slutning, at de tidligste barndomsfobier ikke tillader en direkte tilbageføring til indtrykket af fødselsakten og overhovedet har unddraget sig forklaring indtil nu. Et vist angstberedskab hos det diende barn er umiskendeligt. Det er netop ikke umiddelbart stærkest efter fødslen, for så langsomt at aftage, men optræder først senere ved fremskridt i den sjælelige udvikling og fastholdes over en vis periode af barndommen. Når de tidlige fobier strækker sig ud over denne tid, vækker de mistanke om en neurotisk forstyrrelse, hvor tve-tydig dens relation til barndommens senere tydelige neuroser end er for os.

Kun få tilfælde af den barnlige angstytring er forståelige for os, dem må vi holde os til. Som når barnet er alene, er i mørke, og når det finder en fremmed person i stedet for den fortrolige (moderen). Disse tre tilfælde kan reduceres til én eneste betingelse, savnet af den elskede (savnede) person. Ud fra dette er vejen til forståelse af angst og foreningen af de modsigelser, der synes at knytte sig til den, igen åben.

Erindringsbilledet af den savnede person bliver utvivlsomt intensivt, i begyndelsen sandsynligvis hallucinatorisk besat. Men det har ingen konsekvens og nu ser det ud, som om længslen slår om i angst. Det giver direkte indtryk af, at angsten er udtryk for rådvildhed, af at dette endnu uudviklede væsen ikke vidste bedre end at begynde med den længselsfulde besætning. Angsten fremtræder således som reaktion på tabet af objektet og analogierne trænger sig ind på os – at kastrationsangsten har adskillelse fra et højt skattet objekt som sit indhold og at den mest oprindelige angst (fødselsens ”*Urangst*”) er opstået ved adskillelsen fra moderen.

Den næste overvejelse fører ud over betoningen af objekttabet. Når det diende barn kræver at se moderen, er det dog kun fordi det allerede af erfaring ved, at hun tilfredsstiller alle dets behov uden tøven. Den situation, som det anser for en ”fare”, det ønsker at være sikret imod, er altså manglende tilfredsstillelse, *voksende behovsspænding*, som

det er afmægtigt overfor. Jeg mener, at alt kan indordnes under dette synspunkt; situationen af ikke-tilfredsstillelse – hvor parringsmængden når en ulystfyldt højde, uden at kunne overvindes ved psykisk mellemkomst og udledning – må for det diende barn være analogien til fødselsoplevelsen, gentagelsen af faresituationen; det fælles for de to er den økonomiske forstyrrelse gennem væksten i parringsmængderne, der kræver fjernelse, dette moment er altså den egentlige kerne i ”faren”. I begge tilfælde optræder angstreaktionen, som endnu hos det diende barn viser sig hensigtsmæssig, idet dens afløb i retning af åndedræts- og hjertemuskulatur hidkalder moderen, sådan som den tidligere ansporede lungeaktiviteten for at fjerne den indre parring. Mere end dette kendetegn på fare behøver barnet ikke at have bevaret fra sin fødsel.

Med erfaringen af at et ydre, perciperet erfaringsobjekt kan gøre en ende på den faresituation, der fremmaner fødslen, forskydes farens indhold fra den økonomiske situation til dens betingelse, objekttabet. Savnet af moderen bliver nu den fare, hvis indtræden giver det diende barn angstsignalet endnu før den frygtede økonomiske situation er indtrådt. Denne forvandling betyder et første stort fremskridt i omsorgen for selvopretholdelsen, den indbefatter samtidig overgangen fra den automatisk ufrivillige angst, der opstår på ny, til dens intenderede reproduktion som faresignal.

I begge henseender, både som automatisk fænomen og som redende signal, viser angsten sig som produkt af det diende barns psykiske hjælpeløshed, der er det selvfølgelige modstykke til dets biologiske hjælpeløshed. Det påfaldende sammentræf, at såvel fødselsangsten som angsten ved amningen anerkender adskillelsen fra moderen som sin forudsætning, behøver ingen psykologisk tydning; den forklares enkelt nok biologisk ud fra den kendsgerning, at moderen, der først har dæmpet alle fostrets behov gennem selve indretningen af hendes krop, også efter fødslen delvist fortsætter den samme funktion med andre midler. Intrauterint liv og første barndom er langt mere et kontinuum, end fødselsaktens påfaldende cæsur lader os tro. Det psykiske moderobjekt erstatter den biologiske fostersituation for barnet. Vi må ikke af den grund glemme, at i det intrauterine liv var moderen ikke noget objekt, og at der på det tidspunkt ikke var noget objekt.

Det er let at se, at der ikke er nogen plads for at afreagere et fødselstraume i denne sammenhæng, og at der ikke opdages nogen anden funktion af angsten end at være et signal for at undgå fare. Objekttabet som angstens betingelse fører et godt stykke videre. Også den næste

forvandling af angsten, kastrationsangsten, der optræder i den falliske fase, er en adskillelsesangst og bundet til den selvsamme vilkår. Faren er her adskillelsen fra det genitale. En tankegang hos Ferenczi,^{viii} der synes fuldt berettiget, lader os tydeligt erkende sammenhængen med faresituationens tidligere indhold. Den høje narcissistiske vurdering af penis kan påberåbe sig, at besiddelsen af dette organ indeholder sikkerhed for en genforening med moderen (modererstatningen) i coitus-sakten. Berøvelsen af dette lem er som en ny adskillelse fra moderen, det betyder altså igen at være hjælpeløst udleveret til en ulystpræget behovsspænding (ligesom ved fødslen). Dette behov, der frygtes forøget, er imidlertid nu specialiseret, det er den genitale libidos behov, ikke mere ubestemt som i ammeperioden. Jeg føjer her til, at fantasien om en tilbagevenden til moderkroppen er erstatningen for coitus hos den impotente (hos den der er hæmmet af kastrationstruslen). I Ferenczis forstand kan man sige, at det individ, der vil træde i stedet for sit kønsorgan i en tilbagevenden til moderkroppen, nu regressivt erstatter organet med hele sin person.

Fremskridtene i barnets udvikling, dets tiltagende uafhængighed, den stadigt skarpere opdeling af dets sjælelige apparat i flere instanser, opkomsten af nye behov kan ikke forblive uden indflydelse på faresituationens indhold. Vi har fulgt dens forvandling fra tabet af moderobjektet til kastrationen og ser det næste skridt forårsaget af over-jeg'ets magt. Når den forældreinstans, man frygtede kastration fra, bliver upersonlig, bliver faren mere ubestemt. Kastrationsangsten udvikler sig til samvittighedsangst, til social angst. Nu er det ikke mere så let at angive, hvad angsten frygter for. Formlen: "Adskillelse, udelukkelse fra horden" rammer kun denne senere del af over-jeg'et, der har udviklet sig i tilknytning til sociale forbilleder, ikke over-jeg'ets kerne, som svarer til den introjicerede forældreinstans. Mere generelt udtrykt er det vreden, over-jeg'ets straf, kærlighedstabt fra dets side, som jeg'et vurderer som fare og besvarer med angstsignalet. Den sidste forvandling af denne angst for over-jeg'et fremtræder, så vidt jeg kan se, som døds- (livs-) angsten, angsten for projektionen af over-jeg'et til skæbnemagterne.

Jeg har tidligere tillagt det en vis værdi at fremstille det på den måde, at det er den besætning, der er trukket bort gennem fortrængningen, der anvendes til angstudledning. I dag forekommer det mig

viii [1925, "Zur Psychoanalyse von Sexualgewohnheiten" i *Int. Z. Psychoanal*, Bd 11]

næsten værdiløs viden. Forskellen ligger i, at jeg tidligere troede, at angsten i alle tilfælde automatisk opstod gennem et økonomisk forløb, mens den nuværende opfattelse af angsten som intenderet signal fra jeg'et, der har til formål at influere lyst-ulystinstansen, gør den uafhængig af økonomisk tvang. Der er naturligvis ikke noget at sige imod den antagelse, at jeg'et netop anvender den frigjorte energi, der er trukket bort gennem fortrængningen, til at vække affekten, men energiens andel er blevet betydningsløs.

En anden sætning, jeg engang fremsatte, forlanger nu at blive efterprøvet i lyset af vores nye opfattelse. Det er påstanden, at jeg'et må være det egentlige angststed; jeg mener, at det vil vise sig at holde stik. Vi har nemlig ingen anledning til at tildele over-jeg'et nogen som helst angstytring. Hvis der derimod er tale om "det'ets angst", behøver man ikke at modsige, men bare korrigere et ubehjælpsomt udtryk. Angsten er en affekttilstand, der naturligvis kun kan spores i jeg'et. Det'et kan ikke have angst som jeg'et, det er ikke organiseret, kan ikke bedømme faresituationer. Derimod forekommer det overordentlig hyppigt, at der forberedes eller fuldføres forløb i det'et, som giver jeg'et anledning til angstudvikling. Sandsynligvis er de tidligste fortrængninger ligesom størsteparten af de senere ved en sådan angst i jeg'et motiveret af enkelte forløb i det'et. Vi adskiller her igen med god grund de to tilfælde: om der sker noget i det'et, der aktiverer en af faresituationerne for jeg'et og således bevæger det til opbremsning igennem angstsignalet – eller om der fremkommer en situation, der er analog til fødselstraumet, i det'et, hvor det automatisk udløser en angstreaktion. Man bringer de to tilfælde nærmere på hinanden, hvis man fremhæver, at det andet svarer til den oprindelige faresituation, mens det første svarer til dens senere afledte angstbetingelse. Eller i relation til affekterne som de virkeligt forekommer: At det andet tilfælde er virkeliggjort i aktualneurosernes ætiologi, det første forbliver karakteristisk for psykoneurosernes.

Vi ser nu, at vi ikke behøver at fraskrive tidligere opdagelser værdi, kun bringe dem i forbindelse med de nyere indsigter. Det er ikke til at afvise, at der opstår angst direkte fra libidoen ved abstinens, ved misbrugsagtig forstyrrelse af den seksuelle ophidselses afløb og ved dens frakobling fra sin psykiske bearbejdelse, dvs.: der opstår en tilstand af hjælpeløshed hos jeg'et over for en overvældende behovsspænding. Den går ligesom ved fødslen over i en angstudvikling, hvor det igen er en ligegyldig, men nærliggende mulighed, at netop overskuddet af ubrugt libido finder afløb i udviklingen af angst. Vi ser, at der ikke

særlig vanskeligt finder en udvikling af psykoneuroser sted på aktualneurosernes grund; det vil vel sige, at jeg'et gør forsøg på at skåne sig selv for angsten, som det har lært at holde suspenderet for en stund, og binde den gennem symptomdannelse. Sandsynligvis ville analysen af de traumatiske krigsneuroser, der under alle omstændigheder er meget forskelligartede affekter under samme navn, have vist, at en vis mængde af dem har del i aktualneurosernes kendetegn.

Da vi fremstillede udviklingen af de forskellige faresituationer ud fra fødslen som oprindelig prototype, lå det os fjernt at påstå, at ethvert senere angstvilkår blot sætter det tidligere ud af kraft. Jegudviklingens fremskridt bidrager under alle omstændigheder til at nedsætte betydningen af den tidligere faresituation, sådan at man kan sige, at et bestemt udviklingstrin er tildelt et bestemt angstvilkår. Faren for psykisk hjælpeløshed passer til det umodne jugs levealder, ligesom faren for objekttabet til de første barneårs selvstændighed, kastrationsfaren til den falliske fase, overjagsangsten til latenstiden. Men alle disse faresituationer og angstvilkår kan blive ved med at bestå ved siden af hinanden og foranledige jeg'ets angstreaktion senere end den adækvate tidsperiode, eller adskillige af dem kan være virksomme på samme tid. Muligvis består der også mere tætte relationer mellem den virksomme faresituation og formen af den neurose, der følger den^{ix}.

ix Med adskillelsen af jeg'et og det'et har vores interesse i problemerne ved fortrængningen fået nyt liv. Tidligere var det tilstrækkeligt at holde os de sider af processen for øje, der består i udelukkelsen fra bevidsthed og bevægelse og i erstatnings- (symptom-) dannelsen. Selve den fortrængte driftsimpuls, antog vi, forblev uforandret i det ubevidste på ubestemt tid. Nu vender interessen sig mod det fortrængtes skæbneformer, og vi aner, at en sådan uforandret og uforanderlig beståen ikke er selvfølgelig, måske end ikke den almindelige. Den oprindelige driftsimpuls er i hvert fald hæmmet og afskåret fra sit mål gennem fortrængningen. Men er dens aflejring i det ubevidste forblevet tilstede og har den vist sig resistent over for livets forandrede og modificerende indflydelser? Består de gamle ønsker altså endnu – analysen beretter om deres tidligere eksistens for os? Svaret synes nærliggende og sikkert: De fortrængte gamle ønsker må stadig leve videre i det ubevidste, eftersom vi stadig finder deres derivater, symptomerne, i funktion. Men det er ikke tilstrækkeligt, det gør det ikke muligt at vælge mellem de to muligheder – om det gamle ønske virker gennem sine derivater, som det har overført alle sine besætningsenergier til, eller om det desuden selv er forblevet opretholdt. Hvis dets skæbne er at udtømme sig selv i besætningen af derivaterne, resterer der den tredje mulighed, at det genopleves i neuroseforløbet gennem regression, så aktuelt utidssvarende den end måtte være. Man behøver ikke at opfatte disse overvejelser som overflødige. Meget af både det syge og det normale sjæleliv ser ud til at rejse den slags spørgsmål. I mit studie af Ødipus-kompleksets opløsning er jeg blevet opmærksom på forskellen mellem den blotte fortrængning og den virkelige ophævelse af en gammel ønskeimpuls. [se *Jeg'et og det'et* i *Metapsy-*

Da vi i en tidligere del af disse undersøgelser stødte på kastrationsangstens betydning i mere end én neurotisk affekt, formanede vi os selv til ikke at overdrive dette moment, da den dog ikke kunne være det udslagsgivende for det kvindelige køn, der utvivlsomt er mere disponeret for neurose. Vi ser nu, at vi ikke står i fare for at forklare kastrationsangsten som den eneste motor i de forsvarsprocesser, der fører til neurose. Jeg har andetsteds analyseret, hvordan den lille piges udvikling gennem kastrationskomplekset bliver rettet mod den ømme objektbesætning. Netop hos kvinden synes objekttabet at være forblevet den mest virksomme faresituation. Vi kunne vedføje den lille modifikation til kvindens angstvilkår, at det ikke mere drejer sig om at miste eller reelt tabe objektet, men om tabet af objektets kærlighed. Da det står fast, at hysterien har større affinitet til kvindeligheden, ligesom tvangsneurosen til mandligheden, er det en nærliggende formodning, at kærlighedstabets rolle som angstvilkår ved hysterien som kastrationstruslen ved fobierne, overjeksangsten ved tvangsneurosen.

IX

Det, der nu står tilbage, er at behandle relationerne mellem symptomdannelse og angstudvikling.

To opfattelser ser ud til at være vidt udbredte. Den ene kalder selve angsten et symptom på neurose, den anden tror mere på en indre forbindelse mellem dem. Ifølge den sidste har al symptomdannelse kun fundet sted for at undgå angsten; symptomerne binder den psykiske energi, der ellers ville resultere i angst, og angsten bliver således neurosens grundfænomen og hovedproblem.

Den i det mindste delvise berettigelse af den anden påstand lader sig påvise gennem slående eksempler. Når man overlader en agorafob, man har ledsaget på gaden, til sig selv dér, producerer han et angstanfald; når man forhindrer en tvangsneurotiker i at vaske hænder efter en berøring, bliver han offer for en næsten ubærlig angst. Det er altså klart, at dette at blive ledsaget eller tvangsmæssigt at vaske sig var en betingelse, der havde som hensigt og også resultat at hindre sådanne angstudbrud. I denne betydning kan også enhver hæmning, jeg'et pålægges sig selv, kaldes et symptom.

Da vi har ført angstudviklingen tilbage til faresituationen, foretrækker vi at sige, at symptomerne bliver skabt, for at jeg'et kan undgå

faresituationen. Bliver symptomdannelsen hindret, indtræder faresituationen virkelig, dvs. en situation analog med fødslen fremkaldes, hvor jeg'et opfatter sig selv som hjælpeløst over for det stadig voksende driftskrav - altså det første og mest oprindelige angstvilkår. I vor anskuelse viser relationerne mellem angst og symptom sig mindre snæver end antaget som følge af, at vi har indskudt faresituationens moment imellem dem. Supplerende kan vi også sige, at angstudviklingen indleder symptomdannelsen, ja er den nødvendige forudsætning for den, for hvis ikke jeg'et vækker lyst-ulyst-instansen gennem angstudviklingen, har det ikke magt til at holde det faretruende forløb, der er forberedt i det'et, i ave. Dermed er der en umiskendelig tendens til at begrænse sig til et mindstemål af angstudvikling, til kun at anvende angsten som signal, for ellers kunne man blot spore ulysten, som driftsprocessen truer med at skabe, et andet sted. Ulyst kan ikke være resultatet af lystprincippetets hensigt, selv om dette nok så hyppigt kan forekomme i neuroserne.

Symptomdannelsen resulterer altså reelt i at ophæve faresituationen. Den har to sider; den ene, som forbliver skjult for os, producerer en modifikation i det'et, i kraft af hvilken jeg'et unddrager sig faren, den anden, der manifesterer sig for os, viser, hvad den har sat i stedet for den involverede driftsproces, erstatningsdannelsen.

Men vi ville måske udtrykke os mere korrekt ved at tilskrive forsvarsprocessen det, vi netop har sagt om symptomdannelsen, og bruge selve navnet symptomdannelse som synonymt med erstatningsdannelse. Det synes da klart, at forsvarsprocessen er analogt til den flugt, som jeg'et foretager for at undgå en ydre faretrussel; at den netop fremstiller et flugtforsøg fra en driftsfare. Betænelighederne ved denne sammenligning vil hjælpe os til videre afklaring. For det første kan man indvende, at objekttabet (tabet af objektets kærlighed) og kastrationstruslen i lige så høj grad er farer, der truer udefra, omtrent ligesom rovdyr, altså ikke driftsfarer. Men situationen er dog ikke den samme. Ulven ville sandsynligvis angribe os ligegyldigt, hvordan vi opfører os over for den; men den elskede person ville ikke fratage os sin kærlighed, kastrationen ikke true os, hvis ikke vi nærrede bestemte følelser og motiver i vores indre. Således bliver disse driftsbevægelser til betingelser for den ydre fare og dermed selv farlige, vi kan nu bekæmpe den ydre fare gennem forholdsregler mod indre farer. Ved dyrefobierne forekommer faren endnu helt igennem at blive fornemmet som ydre, ligesom den også i symptomet undergår en forskydning til det ydre. I tvangsneurosen er den langt mere inderliggjort, den del

af angsten for overjeg-et, der er social angst, repræsenterer stadigvæk den indre erstatning for en ydre fare, den anden del, samvittighedsangsten, er helt igennem endopsykisk.

En anden indvending siger, at når vi flygter fra en truende ydre fare, gør vi jo intet andet end at vi øger den rumlige distance mellem os og det truende. Vi sætter os ikke til modværge imod faren, søger ikke at ændre noget ved den, som i dét tilfælde, hvor vi går løs på ulven med en knippel eller skyder efter den med et gevær. Forsvarsprocessen synes imidlertid at gøre mere end hvad der svarer til et flugtforsøg. Den griber jo ind i det truende udløb af driften, undertrykker den på en eller anden måde, afkobler den fra dens mål og gør den derigennem ufarlig. Denne indvending synes ikke at være til at afvise, vi må stå til regnskab for den. Vi mener, der godt kan være sådanne forsvarsprocesser, som man med god ret kan sammenligne med et flugtforsøg, mens jeg'et ved andre langt mere aktivt sætter sig til modværge, foretager energiske modreaktioner. Hvis ikke sammenligningen mellem forsvar og flugt overhovedet bliver forstyrret af den omstændighed, at jeg'et og driften i det'et jo er dele af den samme organisering, ikke adskilte eksistenser, sådan som ulven og barnet, således at enhver måde jeg'et forholder sig på også må være modificerende på driftsforløbet.

Gennem studiet af angstvilkårene har vi måttet betragte hvordan jeg'et forholder sig i forsvaret med en så at sige rationel forklaring. Enhver faresituation svarer til en bestemt levealder eller udviklingsfase af det sjælelige apparat og synes berettiget i forhold til denne. I den tidligste barndom er man virkelig ikke udrustet til psykisk at mestre store parringsmængder, man ude- eller indefra kommer i berøring med. Indtil en vis alder er den vigtigste interesse virkelig, at de personer, man er afhængig af, ikke trækker deres kærlige omsorg tilbage. Når drengen fornemmer den mægtige far som rival til moderen, bliver opmærksom på sine aggressive tilbøjeligheder mod ham og sine seksuelle hensigter med moderen, har han en ret til at være bange for ham, og angsten for hans straf kan gennem fylogenetisk forstærkning ytre sig som kastrationsangst. Med indtræden i sociale relationer bliver angsten for over-jeg'et, samvittigheden, nødvendig. Bortfaldet af dette moment fører til tunge konflikter og farer osv. Men lige til dét knytter sig netop et nyt problem.

Lad os for en stund forsøge at erstatte angstaffekten med en anden, f.eks. smerteaffekten. Vi opfatter det som helt igennem normalt, at en pige på fire år græder smerteligt, når en dukke går i stykker for hende, i seksårsalderen, når lærerinden giver hende en tilrettevisning,

i sekstenårsalderen, når den elskede ikke bekymrer sig om hende, i en alder af måske fem og halvtreds, når hun begraver et barn. Enhver af disse smertebetingelser har deres tid og forsvinder når den er gået; den sidste, definitive holder sig så gennem livet. Vi ville nok finde det påfaldende, hvis denne pige som kone og mor ville græde over beskædigelsen af en nipsgenstand. Men sådan opfører neurotikerne sig. I deres sjælelige apparat er alle instanser til styring af pirringer for længst dannet inden for vide grænser, de er voksne nok til selv at tilfredsstille de fleste af deres behov, de ved for længst, at kastration ikke mere bliver udøvet som straf, og dog opfører de sig, som bestod de gamle faresituationer endnu, de fastholder alle tidligere angstvilkår.

Svaret på dette vil falde noget vidtløftigt ud. Det skal først og fremmest holde sig til fakta. I et stort antal tilfælde er de gamle angstbetingelser virkelig faldet væk, efter at de allerede har produceret neurotiske reaktioner. De mindste børns fobier for at være alene, for mørke, og for fremmede, der næsten kan kaldes normale, forsvinder for det meste i noget senere år, de ”vokser fra det”, som man siger om mange barndomsforstyrrelser. De så almindelige dyrefobier har den samme skæbne, mange af barneårenes konversionshysterier fortsætter ikke senere. Latenstidens ceremonier er en ualmindelig hyppig forekomst, kun en meget ringe procentdel af disse tilfælde udvikler sig senere til ren tvangneurose. Børneneuroserne er overhovedet – for så vidt vore erfaringer med de højere kulturkrav til den hvide races bybørn er tilstrækkelige – regelmæssige episoder i udviklingen, selv om der stadig skænkes dem for lidt opmærksomhed. Man savner heller ikke tegnene på barndomsneurosen hos *en eneste* voksen neurotiker, mens langt fra alle børn, der udviser dem, også senere bliver neurotikere. I modningsforløbet kan angstvilkår altså blive opgivet og faresituationer have tabt deres betydning. Dertil kommer, at nogle af disse faresituationer overlever i senere perioder ved at deres angstbetingelse modificeres over tid. Således vedligeholdes f.eks. kastrationsangst under en maske af fobi for syfilis, efter at man har erfaret, at kastrationen netop ikke mere er gængs som straf for at udfolde seksuelle lyster, men at tunge sygdomme til gengæld truer driftens frihed. Andre af angstvilkårene er overhovedet ikke bestemt til at gå under, men skal ledsage menneskene gennem livet, så som angsten for over-jeg’et. Neurotikeren adskiller sig så fra den normale ved, at han overdrevent forstærker reaktionerne på disse farer. Endelig byder dette at blive voksen ikke nogen tilstrækkelig beskyttelse mod genkomsten af den oprindelige traumatiske angstsituation; for enhver kan der gives en grænse, han

ikke kan gå ud over, uden at det sjælelige apparats funktion kommer til kort, når det drejer sig om at fjerne krævende pirringmængder.

Disse små berigtigelser kan umuligt ende med at rokke ved den kendsgerning, som her bliver drøftet, den kendsgerning, at så mange mennesker forbliver infantile i deres forhold til fare og ikke overvinder forældede angstvilkår; at bestride dette ville sige at bestride neurosens kendsgerning, thi sådanne personer kalder man netop neurotikere. Men hvordan er det muligt? Hvorfor er ikke alle neuroser episoder i en udvikling, der bliver afsluttet, når den når næste fase? Hvoraf det varige moment i disse reaktioner på faren? Hvoraf den fortrinsstilling, som angstaffekten synes at nyde foran alle andre affekter, i og med at den alene fremkalder reaktioner, som udsondres som abnorme i forhold til de andre og som uhensigtsmæssigt går imod livets strøm? Med andre ord, uforudset, befinder vi os igen over for det så ofte stillede gådefulde spørgsmål: Hvoraf kommer neurosen, hvad er dens sidste, dens særlige motiv? Efter årtiers analytiske anstrengelser rejser dette spørgsmål sig for os, uantastet, som fra begyndelsen.

X

Angst er reaktion på fare. Man kan nok ikke afvise den idé, at det hænger sammen med farens væsen, at angstaffekten kan tiltvinge sig en undtagelsesposition i den sjælelige økonomi. Men farerne er alment menneskelige, de samme for alle individer; hvad vi behøver og mangler er det moment, som gør det forståeligt, hvordan de individer udtages, som kan underordne angstaffekten den normale sjælelige virksomhed trods dens særegenhed, eller som bestemmer, hvem der må gå i stykker over for denne opgave. Jeg ser for mig to forsøg på at afdække et sådant moment; ethvert sådant forsøg må begribeligvis forvente sympatisk modtagelse, da det stiller i udsigt at afhjælpe et plagsomt behov. De to forsøg kompletterer hinanden, da de angriber problemet fra modsatte sider. Det første er foretaget af Alfred Adler for mere end ti år siden; han påstår, reduceret til sin inderste kerne, at for de mennesker, der har store vanskeligheder med deres organers mindreværd, mislykkes det at magte den opgave, faren stiller dem. Hvis denne opfattelse *simplex sigillum veri*^x gjorde sagen ret, måtte man modtage en sådan løsning som forløsning. Men det forløbne årtis kritik har tværtimod fuldstændigt bevist utilstrækkeligheden af denne

x Lat. sigillum: tegn, et simpelt, afgørende kendetegn (o.a.)

forklaring, der i øvrigt sætter sig ud over hele den rigdom af kendsgerninger, som psykoanalysen har opdaget.

Det andet forsøg har Otto Rank stået for i sin bog *Das Trauma der Geburt* 1923. Det ville være urimeligt at ligestille det med Adlers forsøg på anden måde end som det er betonet hér, for Ranks forsøg forbliver på psykoanalysens grund og fortsætter dens tankegange og må anerkendes som en legitim bestræbelse på at løse de analytiske problemer. I den givne relation mellem individ og fare frakobler Rank individets organsvagheder og tilkobler farens varierende intensitet. Fødselsprocessen er den første faresituation; det økonomiske oprør, den producerer, bliver forbilledet for angstreaktionen; vi har tidligere fulgt den udviklingslinje, der forbinder denne første faresituation, dette første angstvilkår med alle senere og hér set, at de alle bevarer noget fælles, for så vidt de alle i en vis forstand betyder en adskillelse fra moderen, først kun i biologisk henseende, så i betydningen af et direkte objekt-tab og senere formidlet ad indirekte veje. Opdagelsen af denne store sammenhæng er en ubestridt fortjeneste i Ranks konstruktion. Nu rammer fødselstraumet de enkelte individer med forskellig intensitet, angstreaktionens heftighed varierer med traumets styrke, og det vil ifølge Rank afhænge af størrelsen af den oprindelige angstudvikling, om individet nogensinde kan opnå beherskelse af den; om det bliver neurotisk eller normalt.

Det er ikke vores opgave at kritisere Ranks opstillinger i detaljer, men kun at efterprøve, om de er brugbare for løsningen af vores problem. Ranks formel: Neurotiker bliver den, der på grund af fødselstraumets styrke aldrig får held til at afreagere dette fuldstændigt, kan i høj grad anfægtes teoretisk. Man ved ikke rigtigt, hvad der menes med at afreagere traumet. Forstår man det bogstaveligt, må man umiddelbart komme til den uholdbare slutning, at neurotikeren bliver desto mere sund, jo oftere og mere intensivt, han reproducerer angstaffekten. Fordi det stod i modsigelse til kendsgerningerne, opgav jeg i sin tid teorien om at afreagere, som spillede så stor en rolle i katharsis. Betonningen af fødselstraumets vekslende styrke giver ikke den arvelige konstitution den andel i ætiologien, som den er berettiget til. Fødselstraumets styrke er jo et organisk moment, som er en tilfældig faktor i selve konstitutionen, og den er selv afhængig af mange indflydelseskilder, der må kaldes tilfældige, f.eks. afhængigheden af rettidig hjælp ved fødslen. Ranks lære har overhovedet ladet konstitutionelle såvel som fylogenetiske faktorer ude af betragtning. Vil man give plads for konstitutionens betydning, men med den mo-

difikation, at det kommer mere an på, hvor omfattende individet reagerer på fødselstraumets variable intensitet, så har man berøvet teorien dens betydning og begrænset den nye faktor, der er indført, til en birolle. Det afgørende for neurosens udfald ligger så på et andet, endnu engang ubekendt område.

Den kendsgerning, at mennesket har fødselsprocessen til fælles med andre pattedyr, mens det har den forret frem for dyrene at det er særligt disponeret for neurose, tæller næppe til gunst for Ranks lære. Hovedindvendingen er og bliver imidlertid, at den svæver i luften i stedet for at støtte sig på sikker iagttagelse. Der er ingen gode undersøgelser af, om svær og langtrukken fødsel umiskendeligt hænger sammen med udviklingen af neurose, ja, om børn født under sådanne vilkår overhovedet viser tegn på den tidligt-infantile ængstelighed længere eller stærkere end andre. Gør man gældende, at fødsler, der er sat i gang [präzipitierte] og lette for moderen, muligvis har tung traumatisk betydning for barnet, må der stadig fordres sikkert bevis for, at fødsler, der medfører iltmangel [Asphyxie], har de påståede konsekvenser. Det synes en fordel for Ranks ætiologi, at den fokuserer på et moment, der er tilgængelig for efterprøvelse i erfaringsmateriale; så længe man ikke virkelig har foretaget en sådan prøve, er det umuligt at bedømme dens værdi.

Derimod kan jeg ikke tilslutte mig den opfattelse, at Ranks lære modsiger den indtil videre anerkendte ætiologiske betydning af seksualdrifterne; for den relaterer sig kun til individets relation til faresituationen og lader det gode spørgsmål stå åbent, om den, der ikke kan magte de oprindelige farer, også må forsage seksuel fare i de situationer, der senere dukker op, og derigennem bliver drevet ind i neurosen.

Jeg tror altså ikke, at Ranks forsøg har bragt os svaret på spørgsmålet om neurosens begrundelse, og jeg mener, at det endnu ikke kan afgøres, hvor stort et bidrag til løsningen af spørgsmålet, det indeholder. Hvis undersøgelserne af, om vanskelige fødsler disponerer for neuroser, falder negativt ud, må bidraget vurderes som ringe. Man kan i høj grad frygte, at behovet for en begribelig og samlet [einheitlich] "sidste årsag" til nervøsiteten altid vil forblive utilfredsstillt. Det ideale tilfælde, som medicinere endnu i dag sandsynligvis længes efter, kunne være bacillens, der lader sig isolere og rendyrke, og hvis indpodning fremkalder den samme sygdom hos ethvert individ. Eller lidt mindre fantastisk: fremstillingen af kemiske stoffer, der ved udle-

vering producerer eller fjerner bestemte neuroser. Men sandsynligheden taler ikke for sådanne løsninger på problemet.

Psykoanalysen fører til mindre enkle, mindre tilfredsstillende løsninger. Jeg kan her kun gentage noget for længst bekendt, ikke føje noget nyt til. Når det er lykkedes jeg'et at værges sig imod en farlig driftsimpuls, f.eks. gennem fortrængningsprocessen, så har det ganske vist hæmmet og beskadiget denne del af det'et, men samtidig har det givet dette et stykke uafhængighed og afgivet et stykke af sin egen suverænitet. Dette følger af fortrængningens natur, der i grunden er et flugtforsøg. Det fortrængte er nu "fri som fuglen" ["vogelfrei"], udelukket fra jeg'ets store organisering, kun underkastet love, der hersker i det ubevidstes rige. Ændrer faresituationen sig nu, så jeg'et ikke har noget motiv til at forsvare sig mod en ny driftsimpuls analogt til den fortrængte, bliver følgerne af jegindskrænkningen manifest. Den nye driftsudledning foregår under indflydelse af automatismen – jeg kunne foretrække at sige: gentagelsestvangen – som går samme vej som den tidligere fortrængte, som om den overvundne faresituation bestod endnu. Det fikserende moment i fortrængningen er altså gentagelsestvangen i det ubevidste 'det', der normalt kun bliver ophævet af jeg'ets frit bevægelige funktion. Nu kan det undertiden lykkes jeg'et igen at nedbryde de skranker, som det selv opretter ved fortrængningen, at genvinde sin indflydelse på driftsimpulsen, og at knytte den nye driftsudledning i retning af den ændrede faresituation. Faktum er, at det ofte mislykkes for jeg'et, og at det ikke kan lave sine fortrængninger om. Kvantitative forhold er måske udslagsgivende for kampens resultat. I mange tilfælde har vi indtrykket af, at afgørelsen er tvangsmæssig, den regressive tiltrækning fra den fortrængte piring og styrken af fortrængningen er så stor, at den aktuelle impuls kun kan følge gentagelsestvangen. I andre tilfælde iagttager vi bidrag fra et andet spil af kræfter, tiltrækningen af den fortrængte prototype bliver forstærket gennem afstødningen af visse sider af de reelle vanskeligheder, der sætter sig imod et andet udløb af den aktuelle driftsimpuls.

At fikseringen til fortrængningen og opretholdelsen af den ikke mere aktuelle faresituation foregår sådan, viser den analytiske terapi kendsgerning, der i sig selv er beskeden, men teoretisk nærmest uvurderlig. Når vi i analysen yder jeg'et den hjælp, der kan sætte det i stand til at ophæve sine fortrængninger, får det sin magt over det fortrængte 'det' igen og kan så lade driftsimpulserne foregå, som om de gamle faresituationer ikke bestod mere. Hvad vi så opnår, står i god samklang med vort lægelige arbejdes øvrige magtområde. I

reglen må vores terapi jo nøjes med hurtigere, mere pålideligt, mindre omkostningskrævende at foranledige det gode resultat, som under gunstige omstændigheder spontant havde vist sig.

De tidligere overvejelser lærer os, at det er *kvantitative* forhold – som ikke er direkte påviselige, men kun fattelige gennem tilbage-slutning – som afgør, om de gamle faresituationer bliver fastholdt, om jeg’ets fortrængninger bliver opretholdt, om børneneuroserne fortsættes eller ej. Af de faktorer, der indgår som årsager til neuroserne, og som har skabt betingelserne for, hvordan de psykiske kræfter måler sig med hinanden, hævder en biologisk, en fylogenetisk og en ren psykologisk faktor sig i vores forståelse. Den biologiske er det lille menneskebarns forlængede tilstand af hjælpeløshed og afhængighed. Menneskets intrauterine eksistens fremtræder relativt forkortet i forhold til de fleste dyr; det bliver sendt mere ufærdigt ud i verden, end de gør. Derved bliver den reale yderverdens indflydelse forstærket, jeg’ets differentiering fra det’et bliver tidligt påkrævet, betydningen af yderverdenens farer forhøjet, og værdien af det objekt, der alene kan beskytte og erstatte det tabte intrauterine liv, enormt forøget. Det biologiske moment producerer altså de første faresituationer og skaber det behov for at blive elsket, der aldrig senere vil forlade mennesket.

Den anden, fylogenetiske faktor står vi blot ved indgangen til; en meget mærkværdig kendsgerning i libidoudviklingen har tvunget os til at antage den. Vi finder, at menneskets seksualliv ikke udvikler sig stabilt fra begyndelse videre til modning som hos de fleste af dets nærtstående dyrearter, men at det efter en første tidlig blomstringsperiode indtil det femte år erfarer en kraftfuld afbrydelse, hvorefter det så igen sætter ind med puberteten og knytter an til de infantile anlæg. Vi mener, at der må være indtruffet noget vigtigt i menneskeartens skæbne, et historisk nedslag, som har efterladt denne afbrydelse i den seksuelle udvikling. Den patogene betydning af dette moment viser sig i, at de fleste af den barnlige seksualitets driftskrav bliver behandlet og afværget af jeg’et, som om de er farlige, så pubertetens senere seksuelle impulser, som skulle være i overensstemmelse med jeg’et [ichgerecht], er i fare for at ligge under for tiltrækningen fra de infantile forbilleder og følge dem ind i fortrængningen. Her støder vi på neurosernes direkte ætiologi. Det er mærkværdigt, at den tidlige kontakt med seksualitetens fordringer virker på tilsvarende måde som for tidlig berøring med yderverdenen.

Den tredje eller psykologiske faktor er at finde i en ufuldkommenhed i vores sjælelige apparat, der netop hænger sammen med dets

differentiering i et jeg og et 'det', der altså i sidste instans også går tilbage til ydverdenens indflydelse. Af hensyn til realitetens farer bliver jeg'et nødt til at sætte sig til modværge imod visse af det'ets driftsimpulser, at behandle dem som farer. Jeg'et kan imidlertid ikke beskytte sig lige så effektivt mod indre driftsfarer som mod et element i den realitet, der er det fremmed. Fordi det selv er intimt forbundet med det'et, kan jeg'et kun afværge driftsfaren ved at indskrænke sin egen organisering og lade sig nøje med symptomdannelsen som erstatning for sin hæmning af drifterne. Aktualiseres de afviste drifters tilstrømning, viser alle de vanskeligheder sig for jeg'et, som vi kender som neurotiske lidelser.

Længere er vores indsigt i neurosernes væsen og årsag foreløbig ikke kommet, vil jeg mene.

TILFØJELSER

I løbet af disse undersøgelser blev forskellige temaer berørt som jeg midlertidigt måtte lade ligge og nu må samle op for at give dem den opmærksomhed, de har krav på.

A. MODIFIKATIONER AF TIDLIGERE SYNSPUNKTER

a) *Modstand og modbesætning*

Det er et vigtigt element i teorien om fortrængningen, at denne ikke er en enkeltstående [einmalig] proces, men fordrer en konstant indsats. Hvis det ikke var for denne indsats, ville den fortrængte drift, der kontinuerligt modtager tilstrømning fra sine kilder, ved først givne lejlighed slå ind på den vej, som den er trængt bort fra, fortrængningen komme til kort eller blive gentaget et ubestemt antal gange. Så af driftens kontinuitet følger krav til jeg'et om at sikre sin forsvarsakt gennem en permanent kraftindsats. Denne akt til beskyttelse af fortrængningen er det, vi sporer som *modstand* i den terapeutiske behandling. Modstand forudsætter det, jeg har betegnet som *modbesætning*. En sådan modbesætning er håndgribeligt tilstede i tvangsneurosen. Her fremtræder den som forandring af jeg'et, som reaktionsdannelse i jeg'et, gennem styrkelse af en indstilling (medlidenhed, samvittighedsfuldhed, renlighed), der er i modsætning til den fortrængte driftsretning. Tvangsneurosens reaktionsdannelser er helt igennem overdrivelser af de karaktertræk, der normalt udvikles i latensperioden. Det er langt vanskeligere at påvise modbesætningen i hysterien, hvor den teoretisk må forventes at være lige så uundværlig. Også hér er der

umiskendeligt en vis jegforandring gennem reaktionsdannelse, der under mange omstændigheder bliver så påfaldende, at den tiltrækker sig opmærksomheden som tilstandens hovedsymptom. Dermed bliver f.eks. hysteriens ambivalenskonflikt løst, hadet mod en elsket person bliver holdt nede gennem overdreven ømhed og ængstelighed. Man må imidlertid fremhæve som en forskel fra tvangsneurosen, at disse reaktionsdannelser ikke antager væsen af generelle karaktertræk, men indskrænker sig til helt specielle forhold. Hysterikeren f.eks., som behandler sine børn, som hun i grunden hader, med ekstrem ømhed, bliver ikke dermed generelt mere kærlig end andre kvinder, ikke engang mere øm over for andre børn. Hysteriens reaktionsdannelse holder sig tæt til et bestemt objekt og hæver sig ikke til en universel disposition i jeg'et. I tvangsneurosen er det netop karakteristisk, at der sker en universalisering, løsning af relationer til objektet og lettelse af forskydninger i objektvalget.

En anden art modbesætning synes mere i overensstemmelse med hysteriens egenart. Den fortrængte driftimpuls kan blive aktiveret (få besætning på ny) fra to sider, for det første indefra gennem en forstærkning af driften fra dens indre pirringskilder, for det andet udefra gennem sanseindtrykket af et objekt, den begærer. Den hysteriske modbesætning er nu fortrinsvis rettet udad, imod farlig sansepåvirkning; den tager form af en særlig vagtsomhed, der ved at begrænse jeg'et undgår situationer, hvor der kunne optræde en sådan sansepåvirkning, og gør jeg'et i stand til at holde opmærksomheden borte fra dette sanseindtryk, hvis det alligevel skulle dukke op. Franske forfattere (Laforgue) har for nylig karakteriseret hysteriens indsats [Leistung] med et særligt navn: "skotomisation". Denne teknik til modbesætning er endnu mere påfaldende i fobierne end i hysterien. Fobiernes interesse er koncentreret om hele tiden at fjerne sig fra den frygtede sansepåvirkning. Der synes at være en betydningsfuld – skønt ikke absolut – forskel i modbesætningens retning imellem hysteri og fobier på den ene side og tvangsneurose på den anden side. Det er en nærliggende antagelse, at der består en intim sammenhæng mellem fortrængning og den ydre modbesætning ligesom mellem regression og den indre modbesætning (jegforandring gennem reaktionsdannelse). Forsvar mod en farlig sansepåvirkning er i øvrigt generelt opgaven i neuroserne. Tvangsneurosens forskellige påbud og forbud skal tjene samme formål.

Vi har tidligere klargjort, at den modstand, som vi må overvinde i analysen, ydes af jeg'et, der holder fast i sine modbesætninger. Jeg'et

har svært ved at vende sin opmærksomhed mod sansepåvirkninger og forestillinger, som det tidligere har gjort det til sin forskrift at undgå, eller ved at anerkende impulser, der danner en fuldkommen modsætning til dem, det er fortrolig med som sine egne. Vores bekæmpelse af modstanden i analysen grunder sig på en sådan opfattelse af den. Vi gør modstanden bevidst, hvor den, som oftest, ifølge dens sammenhæng med det fortrængte, selv er ubevidst; når og efter den er blevet bevidst, fremsætter vi logiske argumenter imod den, lover jeg'et nytte og præmier, hvis det giver afkald på modstanden. Der er altså ikke noget at betvivle eller berigtige i jeg'ets modstand. Derimod må man spørge, om den alene dækker den faktiske situation, der møder os i analysen. Vi gør den erfaring, at jeg'et alligevel altid finder det vanskeligt at ophæve fortrængningerne, også efter at det har sat sig for at opgive modstanden, og vi har betegnet den fase af anstrengende indsats, der følger af et så rosværdigt forsæt, som "gennemarbejdelse" ["Durcharbeiten"]. Det er nærliggende at anerkende det dynamiske moment, der gør en sådan gennemarbejdelse nødvendig og forståelig. Efter at jeg-modstanden er ophævet, kan det næppe være anderledes, end at man stadig må overvinde gentagelsestvangens magt, tiltrækningen fra den fortrængte driftsproces' ubevidste forbilleder, og der er intet at indvende mod, at man vil betegne dette moment som *det ubevidstes modstand*. Lad os ikke ærgre os over sådanne korrektioner; de er ønskelige, for så vidt som de udfordrer vores forståelse, og ingen skam, hvis de ikke modsiger, men beriger tidligere viden, eventuelt begrænser almindeligheder, udvider en for snæver opfattelse.

Det kan ikke antages, at vi gennem denne korrektion har vundet en fuldstændig oversigt over de former for modstand, der møder os i analysen. Ved nøjere undersøgelse bemærker vi endvidere, at vi må bekæmpe fem former for modstand, der stammer fra tre sider, nemlig fra jeg'et, det'et og over-jeg'et, hvor jeg'et viser sig som kilde til tre af de forskellige formers dynamik. Den første af disse tre former for jegmodstand, er den tidligere behandlede *fortrængningsmodstand*, som der er mindst nyt at sige om. *Overføringsmodstanden* adskiller sig fra denne. Den er af samme natur, men fremtræder anderledes og tydeligere, da det lykkes den at etablere en relation til den analytiske situation og analytikerens person, og dermed at genoplive en fortrængning, der blot skulle have været erindret. Også en jegmodstand, men af ganske anden natur, er den, der udgår fra *sygdomsgevinsten*, og som har sin grund i jeg'ets indoptagelse af symptomet. Den opfylder protesten mod at give afkald på en tilfredsstillelse eller lettelse. Den fjerde form

for modstand – det’ets – har vi netop gjort ansvarlig for nødvendigheden af gennemarbejdelsen. Den femte modstand, *over-jeg’ets*, den sidst erkendte, dunkleste, men ikke altid svageste, synes at stamme fra skyldbevidstheden eller behovet for straf; den modsætter sig enhver succes og derfor også helbredelse gennem analyse.

b) Angst fra libidotransformation [Umwandlung von Libido]

Den opfattelse af angsten, der forfægtes i denne afhandling, fjerner sig et stykke fra den, som tidligere forekom mig berettiget. Tidligere betragtede jeg angsten som jeg’ets generelle reaktion under ulystbetingelser. Jeg søgte gennemgående at retfærdiggøre dens opkomst økonomisk og antog, støttet af undersøgelsen af aktualneuroser, at libido (seksuel piring), som jeg’et afviser eller ikke bruger, finder direkte udledning i form af angst. Man kan ikke overse, at de forskellige bestemmelser ikke går så godt sammen – i det mindste ikke følger nødvendigt af hinanden. Desuden gav det udseende af en særlig indre relation mellem angst og libido, der omvendt ikke harmonerede med en generel karakteristik af angst som ulystreaktion.

Indvendingen mod denne opfattelse udgik fra tendensen til at gøre jeg’et til det særlige angststed og var altså en af konsekvenserne af forsøget på at opdele det sjælelige apparat i *jeg og det*. Ud fra den tidligere opfattelse var det nærliggende at betragte libidoen, den fortrængte driftsimpuls, som angstens kilde; ud fra den nuværende er jeg’et snarere ansvarlig for denne angst. Altså jeg-angst over for drifts-(det-) angst. Da jeg’et arbejder med deseksualiseret energi, bliver også den intime sammenhæng mellem angst og libido løsnet. Jeg håber at det er lykkedes mig i det mindste at klargøre modsigelsen, at tegne omridsene af usikkerheden skarpt op.

Den Rank’ske påmindelse: at angstaffekten kunne være en følge af fødselsprocessen, som også jeg først påstod, og en gentagelse af oplevelsen af situationen fra dengang, nødvendiggjorde en ny undersøgelse af angstproblemet. Hans særegne opfattelse af fødslen som et traume, angstilstanden som følge af reaktion deraf, enhver aktuel angstaffekt som forsøg på stadig mere fuldstændigt at ”afreagere”, kunne jeg ikke komme videre med. Det viste sig nødvendigt at gå tilbage til angst som reaktion på *faresituationen* bag den. Med indførelsen af dette moment viste der sig nye indfaldsvinkler for betragtningen. Fødslen blev prototypen på alle senere faresituationer, der fremkom i forandret eksistensform under nye betingelser og den fremadskridende psykiske udvikling. Dens egen betydning blev imidlertid også

indskrænket til, hvordan den var forbilledet for relationen til fare. Den angst, der fornemmes ved fødslen, blev nu prototype på en affekttilstand, der måtte dele skæbne med andre affekter. Den reproducerede sig enten automatisk i situationer, der var analoge til dens oprindelsessituation, som uhensigtsmæssig reaktionsform, efter at den havde været hensigtsmæssig i den første faresituation. Eller jeg'et fik magt over denne affekt og reproducerede den selv, betjente sig af den som advarsel mod fare og som middel til at vække lyst-ulyst-mekanismen. Angstaffektens biologiske betydning kom til sin ret, idet angsten blev anerkendt som den almindelige reaktion på faresituationen; jeg'ets rolle som angststed blev bekræftet, idet jeg'et blev tilstået den funktion at producere angstaffekten efter sine behov. To slags oprindelse blev således tilstedt angsten i det senere liv, den ene ufrivillig, automatisk, hver gang økonomisk retfærdiggjort, når en faresituation analogt til fødslen var frembragt, den anden, produceret af jeg'et, når en sådan situation blot truede, for at kræve at den blev undgået. I dette andet tilfælde underkastede jeg'et sig angsten - ligesom en vaccine - for at undgå et usvækket anfald gennem et afsvækket sygdomsudbrud. Det forestillede sig ligesom faresituationen livagtigt, med umiskendelig tendens til at begrænse den pinagtige oplevelse til en antydning, et signal. Hvordan de forskellige faresituationer udvikler sig efter hinanden og dog forbliver genetiske forbundne, er allerede blevet fremstillet i detaljer. Måske lykkes det os at trænge et stykke længere ind i forståelsen af angsten, når vi tager fat på problemet om relationerne mellem neurotisk angst og realangst.

Den tidligere påståede direkte omsætning af libidoen til angst er blevet mindre betydningsfuld for vort interessefelt. Overvejer vi den alligevel, må vi adskille tilfældene. For den angst, som jeg'et fremprovokerer som signal, kommer den ikke i betragtning; altså heller ikke i alle de faresituationer, der får jeg'et til at indlede en fortrængning. Den libidinøse besætning af den fortrængte driftsimpuls anvendes, som man tydeligst ser det ved konversionshysteri, på en anden måde end i omsætningen til og udledningen i angst. Derimod vil vi i den yderligere diskussion af faresituationen støde på sådanne tilfælde af angstudvikling, som sandsynligvis skal bedømmes anderledes.

c) Fortrængning og forsvar

I sammenhæng med drøftelserne af angstproblemet har jeg genoptaget et begreb – eller mere beskedent udtrykt, en term – som jeg udelukkende har betjent mig af i begyndelsen af mine studier for tredive

år siden og siden hen ladet falde. Jeg mener begrebet om forsvarsprocessen^{vi}. Jeg erstattede den efterfølgende med fortrængning, men forholdet mellem forsvar og fortrængning forblev imidlertid ubestemt. Jeg mener nu, at det er en klar fordel at gribe tilbage til det gamle begreb om forsvar, hvis man dermed fastslår, at det er den generelle betegnelse for alle de teknikker, som jeg'et betjener sig af i de konflikter, der eventuelt fører til neurose, mens fortrængning forbliver navnet for en bestemt forsvarsmetode, som vi først er blevet bekendt med ud fra den retning, vores undersøgelser har taget.

Selv en blot terminologisk fornyelse kan retfærdiggøres, hvis den er udtryk for en ny betragtningsmåde eller en udvidelse af vore indsigter. Genoptagelsen af begrebet forsvar og indskrænkningen af begrebet fortrængning skyldes et faktum, der længe har været kendt, men har vundet særlig betydning gennem nogle nye opdagelser. Vore første erfaringer med fortrængning og symptomdannelse gjorde vi ved hysterien: vi så, at sanseindholdet af pirrende oplevelser, forestillingsindholdet i patogene tankedannelser bliver glemt og udelukket fra reproduktion i erindringerne, og har derfor erkendt udelukkelse fra bevidstheden som et hovedkarakteristikum ved den hysteriske fortrængning. Senere har vi studeret tvangsneurosen og set, at ved denne affekttilstand bliver de patogene fortilfælde ikke glemt. De forbliver bevidste, men bliver "isoleret" på en endnu ikke begribelig måde, sådan at nogenlunde det samme resultat bliver opnået som gennem den hysteriske amnesi. Men differensen er stor nok til at retfærdiggøre vores opfattelse: At den proces, hvorved tvangsneurosen tilsidesætter et driftskrav, ikke kan være af samme slags som ved hysteri. Videre undersøgelser har lært os, at ved tvangsneurosen bliver der opnået en regression af driftsimpulserne til en tidligere libidofase under indflydelse af jeg'ets protest [Ichsträuben], som ganske vist ikke overflødiggør fortrængning, men klart fungerer efter samme hensigt [Sinne] som fortrængningen. Vi har endvidere set, at den modbesætning, der også må antages i hysteri, spiller en særlig stor rolle for jeg'ets beskyttelse i tvangsneurosen, vi er blevet opmærksomme på en fremgangsmåde af "isolering", hvis teknik vi endnu ikke kan præcisere, som skaffer sig et direkte symptomatisk udtryk, og på en procedure af en "laden-være-usket", som man kan kalde magisk, og hvis forsvarstendens der ikke kan være tvivl om, men som ikke har nogen lighed med fortrængning. Disse erfaringer er tilstrækkelig grund til at genindsætte det gamle be-

xi Se: "Die Abwehr-Neuropsychosen" [(1894)].

greb *forsvar*, der kan omfatte alle disse processer med samme tendens – beskyttelse af jeg'et mod driftskrav – og at subsumere fortrængningen som et specialtilfælde deraf. Betydningen af en sådan navngivning bliver øget, hvis man overvejer muligheden af, at en uddybelse af vore studier kan vise den indre samhørighed mellem særlige former for forsvar og bestemte affektilstande, f.eks. mellem fortrængning og hysteri. Vores forhåbning retter sig endvidere mod muligheden af en anden betydningsfuld sammenhæng. Det kan meget vel være sådan, at det sjælelige apparat før den skarpe sondring mellem jeg'et og det'et, før dannelsen af et over-jeg, udviser andre forsvarsmetoder end efter opnåelsen af disse organisationstrin.

B. UDVIDENDE, OM ANGSTEN

Angstaffekten udviser nogle træk, det kan være opklarende at undersøge nærmere. Angsten har en umiskendelig relation til *forventning*, den er angst *for* noget. Der knytter sig en karakter af *ubestemthed* og *objektløshed* til den; i korrekt sprogbrug ændres selve navnet, når den har fundet et objekt, og erstattes da med *frygt*. Endvidere har angsten ud over sin relation til fare en relation til neurose, som vi længe har bestræbt os på at opklare. Der rejser sig det spørgsmål, hvorfor ikke alle angstreaktioner er neurotiske, hvorfor vi anerkender så mange som normale; endelig forlanger forskellen mellem realangst og neurotisk angst en grundigere overvejelse.

Lad os gå ud fra den sidste opgave. Vores fremskridt bestod i at gribe tilbage til angst som reaktion på faresituationen. Foretager vi den samme ændring ved problemet med realangst, bliver dens løsning ikke let. Real fare er en fare, som vi kender, realangst er angsten for en sådan bekendt fare. Den neurotiske angst er angst for en fare, som vi ikke kender. Den neurotiske fare må altså først opdages; analysen har lært os, at den er en driftsfare. Idet vi bringer denne ubekendte fare til jeg'ets bevidsthed, udviser vi forskellen mellem realangst og neurotisk angst, så vi kan behandle den sidste som den første.

I den reale fare udvikler vi to reaktioner, den affektive, angstudbruddet, og beskyttelsesforanstaltningen. Formodentlig vil det samme ske ved driftsfaren. Vi kender tilfældet af hensigtsmæssigt samvirke af de to reaktioner, idet den ene giver signalet til, at den anden sætter ind, men også det uhensigtsmæssige tilfælde, angstlammelsen, hvor den ene udbreder sig på bekostning af den anden.

Der er tilfælde, hvor kendetegnene på realangst og neurotisk angst viser sig sammenblandet. Faren er bekendt og reel, men angsten

for den er uforholdsmæssig stor, større end den burde være, for os at se. I dette større forråd er det neurotiske element sig. Men disse tilfælde bringer ikke noget principielt nyt. Analysen viser, at der er knyttet en uerkendt driftsfare til den bekendte reale fare.

Vi kommer længere, hvis vi ikke nøjes med at føre angsten tilbage til fare. Hvad er faresituationens kerne, betydning? Åbenbart vurderingen af vores styrke i sammenligning med dens størrelse, indrømmelsen af vores hjælpeløshed over for den, den materielle hjælpeløshed i tilfælde af den reale fare, den psykiske hjælpeløshed i tilfælde af driftsfare. Vores bedømmelse bliver derved ledt af de virkelige erfaringer, vi har gjort; om vurderingen tager fejl er ligegyldig for resultatet. Lad os kalde en sådan oplevet situation af hjælpeløshed for *traumatisk*; vi har da god grund til at skille den traumatiske situation fra *faresituationen*.

Nu er det et vigtigt fremskridt i vores selvopretholdelse, hvis en sådan traumatisk situation af hjælpeløshed ikke afventes, men forudses, forventes. Den situation, som indeholder betingelsen for en sådan forventning, betyder faresituation. Angstsignalet bliver givet i den. Dette vil sige: Jeg forventer, at en situation af hjælpeløshed vil opstå, eller den nuværende situation erindringer mig om en af de tidligere erfarede traumatiske oplevelser. Deraf anticiperer jeg dette traume, opfører mig, som om det allerede var der, så længe der endnu er tid til at afværge det. Angsten er altså på den ene side forventningen om traumet, på den anden side den mildnede gentagelse af det. De to kendetegn, som har været påfaldende for os ved angsten, har altså forskellig oprindelse. Dens relation til forventning hører til faresituationen; dens ubestemthed og objektløshed til den traumatiske situation af hjælpeløshed, som bliver anticiperet i faresituationen.

Med udviklingsrækken: angst-fare-hjælpeløshed (traume) kan vi sammenfatte: Faresituationen er den erkendte, erindrede, forventede situation af hjælpeløshed. Angsten er den oprindelige reaktion på hjælpeløsheden i traumet, som så senere bliver reproduceret i faresituationen som hjælpesignal. Jeg'et, som passivt har oplevet traumet, gentager nu aktivt en afsvækket reproduktion af dette, i håb om selv at kunne lede dets forløb. Vi ved, at barnet opfører sig ligesådan mod alle pinagtige indtryk, idet det reproducerer dem i legen; ved på denne måde at gå fra passivitet til aktivitet søger det at magte sine indtryk psykisk. Hvis dette skal være meningen med at "afreagere" traumet, kan man ikke mere indvende noget imod udtrykket. Det afgørende er imidlertid den første forskydning i angstreaktionen fra dens oprindel-

se i situationen af hjælpeløshed til dens forventning om en faresituation. Derefter følger de yderligere forskydninger fra fare til betingelser for fare, objekttabet og dettes allerede omtalte modifikationer.

Det lille barns "forkælelse" har det uønskede resultat, at faren for objekttabet – idet objektet er beskyttelse mod alle situationer af hjælpeløshed – overstiger alle andre farer. Den begunstiger altså fastholdelse i barndommens både motoriske og psykiske hjælpeløshed.

Vi har ikke tidligere haft nogen anledning til at betragte relangsten på en anden måde end den neurotiske. Vi kender forskellen; den reale fare truer fra et ydre objekt, den neurotiske fra et driftskrav. For så vidt dette driftskrav er noget reelt, kan også den neurotiske angst anerkendes som reelt begrundet. Vi har forstået, at den tilsyneladende særligt intime relation mellem angst og neurose viser tilbage til den kendsgerning, at jeg'et ligeledes værger sig mod driftsfare ved hjælp af angstreaktionen som mod ydre, real fare, men at retningen af denne forsvarsmanøvre resulterer i neurose på grund af en ufuldkommenhed i det sjælelige apparat. Vi har også vundet den overbevisning, at driftskravet ofte kun bliver til (indre) fare, fordi dets tilfredsstillelse ville medføre en ydre fare, altså fordi denne indre fare repræsenterer en ydre.

På den anden side må også den ydre (reale) fare have undergået en inderliggørelse, hvis den skal blive betydningsfuld for jeg'et; den må blive anerkendt i sin relation til en oplevet situation af hjælpeløshed.^{xii} En instinktiv erkendelse af farer, der truer udefra, synes ikke eller kun i meget beskedent omfang at være givet mennesket. Små børn gør uophørligt ting, som bringer dem i livsfare, og kan netop derfor ikke undvære det beskyttende objekt. I relation til den traumatiske situation, som man er hjælpeløs overfor, falder ydre og indre fare, real fare og driftskrav sammen. Hvad enten jeg'et i det ene tilfælde oplever en smerte, der ikke vil ophøre, i det andet tilfælde en ophobning af behov, der ikke kan finde tilfredsstillelse, er den økonomiske situation den samme i de to tilfælde, og den motoriske hjælpeløshed finder sit udtryk i den psykiske hjælpeløshed.

xii Det kan nok så ofte forekomme, at noget af driftsangsten føjer sig til realangsten i en faresituation, der som sådan bliver korrekt opfattet. Driftskravet, som jeg'et forskrækket er vejet tilbage for at imødekomme, ville så være destruktionsdrift, der masochistisk var vendt mod ens egen person. Måske forklarer denne tilføjelse de tilfælde hvor angstreaktionen falder overdrevet, uhensigtsmæssig, lammende ud. Højdefobierne (vindue, tårn, afgrund) kunne have denne oprindelse; dens hemmelige feminine betydning er tæt på masochismen.

Den tidlige barndomstids gådefulde fobier fortjener omtale endnu engang hér. Nogle af dem – at være alene, mørke, fremmede personer – kunne vi forstå som reaktioner på fare for objekttab. Ved andre – små dyr, uvejr o.l. – frembyder der sig måske den forklaring, at de er hensygnende rester af en kongenital forberedelse på de reelle farer, som er så tydeligt udviklet hos andre dyr. Kun den del af den arkaiske arv, der relaterer sig til objekttabet, er hensigtsmæssig for mennesker. Når sådanne børnefobier fikseres, bliver stærkere og holder ved helt ind i sene leveår, viser analysen, at deres indhold har sat sig i forbindelse med driftskrav, at de også er blevet erstatning for indre farer.

C. ANGST, SMERTE OG SORG

Der foreligger så lidt om følelsesprocessernes psykologi, at de nedestående beskedne bemærkninger må vurderes med overbærenhed. På følgende sted viser problemet sig for os: Vi måtte sige, at angst bliver reaktionen på faren for objekttabet. Nu kender vi allerede en sådan reaktion på objekttab, det er sorgen. Altså – hvornår bliver det det ene, hvornår det andet? Ved sorgen, som vi allerede tidligere har beskæftiget os med, forblev ét træk fuldstændig uforståeligt, dens specielle smertelighed^{xiii}. At adskillelsen fra objektet er smertelig, fremtræder trods alt selvfølgelig. Altså kompliceres problemet yderligere: Hvornår skaber adskillelsen fra objektet angst, hvornår sorg og hvornår måske kun smerte?

Lad os sige det lige ud, der er ingen udsigt til at give svar på disse spørgsmål. Vi vil nøjes med at komme med nogle afgrænsninger og nogle antydninger.

Vores udgangspunkt er igen den ene situation, vi tror at forstå: det diende barn, som ser en fremmed person i stedet for sin mor. Det viser så den angst, som vi har tydet ud fra fare for objekttab. Men den er vel mere kompliceret og fortjener en indgående diskussion. Der er næppe nogen tvivl om pattebarnets angst, men ansigtsudtrykket og grådreaktionen lader antyde, at det desuden også fornemmer smerte. Det synes, som om noget flyder sammen, der senere bliver udskilt. Barnet kan endnu ikke adskille det aktuelle savn og det varige tab; hvis det dén ene gang ikke har fået moderen i syne, opfører det sig, som om det aldrig skal se hende igen, og det behøver gentagne trøsterige erfaringer, indtil det har lært, at moderen plejer at komme igen,

xiii Se: "Trauer und Melancholie" [*Sorg og melankoli* i "Metapsykologi" bd 1, udg. Ole Andkjær Olsen m. fl. Hans Reitzels forlag, Kbh 1974]

efter at hun på denne måde er forsvundet. Moderen modner denne for barnet så vigtige indsigt, når hun opfører den bekendte leg at dække sit ansigt til for det og til dets fryd åbenbare det igen. Så kan det fornemme længsel, der ikke er ledsaget af fortvivelse, så at sige.

Den situation, hvor det savner moderen, er ifølge dets misforståelse ikke en faresituation, men en traumatisk situation, eller rigtigere, den er traumatisk, fordi det i dette øjeblik sporer et behov, som moderen skal tilfredsstille; den forvandler sig til faresituation, når dette behov ikke er aktuelt. Den første angstbetingelse, som jeg'et selv indfører, er altså tab af sanseindtrykket, der ligestilles med tabet af objektet. Et kærlighedstab kommer ikke i betragtning endnu. Senere belærer erfaringen det om, at objektet forbliver til stede, men at det kan blive vred på barnet, og nu bliver tabet af objektets kærlighed til den nye, langt mere permanente fare og angstbetingelse.

Den traumatiske situation med savnet af moderen afviger på et afgørende punkt fra fødsels traumatiske situation. Dengang var der ikke noget objekt til stede, som kunne blive savnet. Angsten var og blev den eneste reaktion, der indfandt sig. Sidenhen har gentagne situationer med tilfredsstillelse skabt moderobjektet, som kun i tilfælde af behov erfarer en intensiv, "længselsfuld" besætning. Men denne fornyelse må relateres til smertereaktionen. Smerten er altså den egentlige reaktion på objektetab, angsten reaktionen på den fare, som dette tab medfører, i yderligere forskydning til selve faren for objektetab.

Også smerten ved vi meget lidt om. Det eneste sikre indhold gives af den kendsgerning, at smerte – først og i reglen – opstår, når en parring, der angriber i periferien, gennembryder parringsbeskyttelsens mekanismer og således virker som en kontinuert driftsparring, som de ellers virksomme muskelbevægelser, der undgår parringen af det sted, der pirres, forbliver afmægtige overfor. Når smerten ikke udgår fra et sted på huden, men fra et indre organ, så ændrer det intet ved situationen; det er blot en del af den indre periferi, der er trådt i stedet for den ydre. Barnet har åbenbart lejlighed til at få sådanne smerteoplevelser, der er uafhængige af dets behovsoplevelser. Disse betingelser for smertens opståen ser imidlertid ud til at have meget ringe lighed med objektetab. Momentet af parring af periferien som er væsentlig for smerten, synes fuldstændig at mangle i barnets længselsituation. Og dog kan det ikke være meningsløst, at sproget har skabt begrebet om den indre, den sjælelige smerte og helt igennem ligestillet fornemmelserne af objektetab og kropslig smerte.

Ved kropslig smerte opstår en høj besætning af det smertende kropssted, man kan kalde narcissistisk, der hele tiden tiltager og som så at sige virker tømmende på jeg'et. Det er bekendt, at vi ved smerter i de indre organer får rumlige og andre forestillinger om kropsdele, der ellers slet ikke optræder i bevidste forestillinger. Også den mærkelige kendsgerning, at de mest intensive kropssmerter ikke kommer frem, hvis de bortledes psykisk af en anden interesse (blot må man ikke sige: forbliver ubevidst), finder sin forklaring i den kendsgerning, at besætningen er koncentreret i den psykiske repræsentant for det smertende sted på kroppen. Den analogi, som har muliggjort overføringen af smertefornemmelsen til det sjælelige apparat, synes at ligge i dette punkt. Den intensive og i kraft af sin uindløselighed stadigt voksende længselsbesætning af det savnede (tabte) objekt skaffer de samme økonomiske betingelser som smertebesætningen af de beskadigede kropssteder og gør det muligt at se bort fra den perifære årsag til den legemlige smerte! Overgangen fra kropssmerte til sjælesmerte svarer til forvandlingen af narcissistisk besætning til objektbesætning. Den højt behovsbesatte objektforestilling spiller rollen som det kropssted, der er besat af pirringstilvæksten. Besætningsprocessernes kontinuitet og uhæmmethed frembringer samme tilstand af psykisk hjælpeløshed. Når så den opståede ulystfornemmelse bærer den specifikke, ikke nærmere beskrivelige karakter af smerte i stedet for at ytre sig i angstens reaktionsform, er det nærliggende at gøre det moment ansvarligt, der ellers endnu er for lidt inddraget i forklaringen, det høje niveau af besætnings- og bindingsforhold, som resulterer i processer, der fører til ulystfornemmelse.

Vi kender endnu en følelsesreaktion på objekttabet: sorgen. Dens forklaring bereder ikke længere nogen vanskeligheder. Sorgen opstår under indflydelse af realitetsprøvelsen, der kategorisk forlanger, at man må adskille sig fra objektet, da det ikke eksisterer længere. Den må nu yde det arbejde, der gennemfører tilbagetrækningen fra objektet i alle de situationer, hvor objektet var genstand for høj besætning. Den smertelige karakter af denne adskillelse føjer sig da til den lige afgivne forklaring. Den høje og uopfyldelige længselsbesætning af objektet virker ind, når der reproduceres situationer, hvor bindingen til objektet skal løsnes.